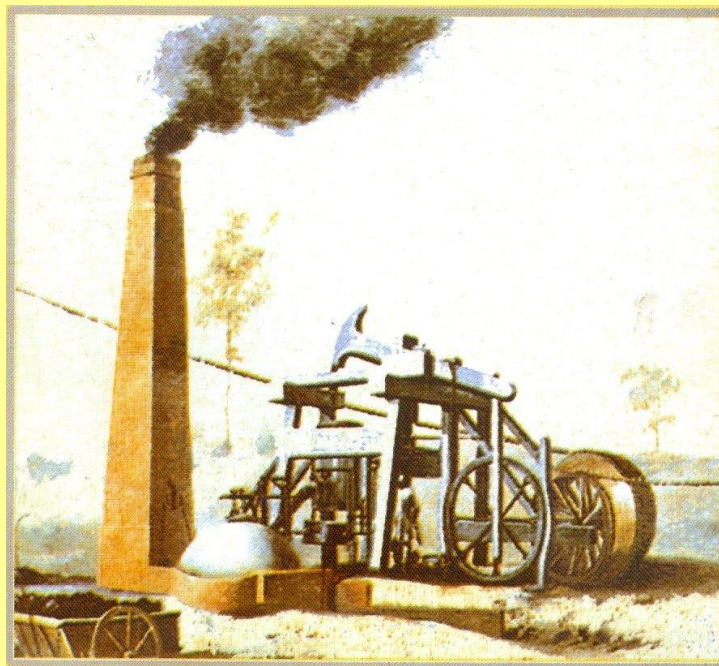

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**Ιστορία του Μεσαιωνικού και
του Νεότερου Κόσμου 565-1815**

**Β΄ Γενικού Λυκείου
(Γενικής Παιδείας)**

**Τόμος
3ος**

Ιστορία του Μεσαιωνικού Και του Νεότερου Κόσμου 565-1815

**Β΄ Ενιαίου Λυκείου
Γενικής Παιδείας**

**Τόμος 3ος
1η έκδοση**

Συγγραφική ομάδα

**Ιωάννης Δημητρούκας, δρ. Ιστορίας
Θουκυδίδης Ιωάννου, δρ. Ιστορίας,
Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων
Κώστας Μπαρούτας, δρ. Αισθητικής
- Ιστορίας Τέχνης**

Επιστημονικός Επόπτης

**Ταξιάρχης Γ Κόλιας, Καθ. του Βίου
και Πολιτισμού των Βυζαντινών της
Φιλοσ. Σχολής του Πανεπ. Αθηνών**

Υπεύθυνος για το Παιδ. Ινστιτούτο:

**ΙΩΣΗΦ ΠΕΡΑΚΗΣ, δρ Φιλ.,
Πάρεδρος του Π.Ι.**

Επιτροπή αξιολόγησης

**Ιωάννης Ε. Βρεττός, Καθηγητής
του Παν/μίου Αθηνών
Μιχαήλ Παπαστυλιανού, μ. δ.
Ιστορικός., εκπαιδευτικός Δ.Ε.
Αθανάσιος Χρήστου, δρ. , εκπ. Δ.Ε.**

Ομάδα αναθεώρησης

Γεώργιος Δάλκος, δρ. Παιδαγωγικής,
Πάρεδρος με θητεία του Π.Ι.

Δημήτριος Γιαννακόπουλος, δρ.
Ευρωπαϊκής Ιστορίας, εκπ/κός. Δ.Ε.

Αντώνιος Μαστραπάς, δρ.

Αρχαιολογίας. εκπαιδευτικός Δ.Ε
Βασιλική Σακκά, μ.δ. Ιστορίας,
εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Επιτροπή αξιολόγησης της αναθεώρησης

Γεώργιος Μοσχόπουλος, Αναπληρ.

Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής
Ιστορίας Παν. Πατρών

Μαρία Ντούρου–Ηλιοπούλου, Επίκ.

Καθηγήτρια Ιστορίας Μέσων-
Νεοτέρων Χρόνων Παν. Αθηνών

Γεώργιος Σιμπιλίρης, δρ. Νεότερης
Ιστορίας, εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Χαρά Δημητρακοπούλου,

εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Εποπτεία και συντονισμός
αναθεώρησης

Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, δρ.
Ιστορίας Σύμβουλος του Π.Ι

Καλλιτεχνική επιμέλεια
Τμήμα γραφιστών του ΟΕΔΒ

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

Ομάδα Εργασίας Ινστιτούτου
Εκπαιδευτικής Πολιτικής
(Αθηνά Χριστοπούλου)
(Επιμέλεια: Δήμητρα Τζώρτζη)

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

**Ιωάννης Δημητρούκας
Θουκυδίδης Ιωάννου
Κώστας Μπαρούτας**

**Ιστορία του Μεσαιωνικού
Και του Νεότερου Κόσμου
565-1815**

**Β΄ Ενιαίου Λυκείου
Γενικής Παιδείας**

Τόμος 3ος

Κεφάλαιο 4

Η ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ Η ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑ ΕΠΟΧΗ (1204-1453). Ο ΥΣΤΕΡΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

Η Ύστερη Βυζαντινή Περίοδος διακρίνεται σε δύο βραχύτερες επιμέρους περιόδους: την περίοδο της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης (1204-1261) και την Παλαιολόγεια Περίοδο (1261-1453). Κατά τη δεύτερη περίοδο το Βυζάντιο συρρικνώνεται βαθμιαία σε ένα αδύνατο και μικρό σε έκταση κράτος, πριν καταλυθεί οριστικά από τους Οθωμανούς. Η καταστροφή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αποδίδεται στους εμφυλίους πολέμους, στην παρακμή του στρατού

και της οικονομίας, στη στάση των δυτικών δυνάμεων, στην επέκταση των Σέρβων, αλλά πρωτίστως στην ισχύ των Οθωμανών Τούρκων. Παράλληλα, όμως, με την παρακμή του κρατικού μηχανισμού γεννιούνται νέες δυνάμεις. Είναι η νεοελληνική εθνότητα και η συνείδηση του Νέου Ελληνισμού, η οποία εκκολάφθηκε στο πλαίσιο της εθνικής και δογματικής διαφοράς με τους φράγκους κατακτητές.

Στη Δύση το φεουδαρχικό σύστημα έχει πλήρως αναπτυχθεί κατά το 13ο αιώνα και αρχίζει ήδη η παρακμή του, εξαιτίας μιας βαθιάς και πολύπλευρης κρίσης που επιτείνεται από φυσικές καταστροφές. Συγχρόνως η βασιλική εξουσία σε ορισμένες ισχυρές ευρωπαϊκές χώρες (Αγγλία, Γαλλία) ενισχύεται

**σε βάρος των φεουδαρχών.
Εξαίρεση αποτελεί η Γερμανία.**

1. Τα Λατινικά κράτη και η αντίσταση των Ελλήνων

α. Τα λατινικά κράτη

Στη θέση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας που καταλύθηκε από τους Σταυροφόρους το 1204, δημιουργήθηκε μια σειρά ελληνικών και λατινικών κρατών (βλ. και χάρτη, σελ. 68, τόμος 2). Από τη διανομή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας τη μερίδα του λέοντος αποκόμισαν οι Βενετοί που ιδιοποιήθηκαν τα πιο σημαντικά νησιά και λιμάνια του Ιονίου και του Αιγαίου Πελάγους, καθώς και μεγάλο μέρος της πρωτεύουσας.

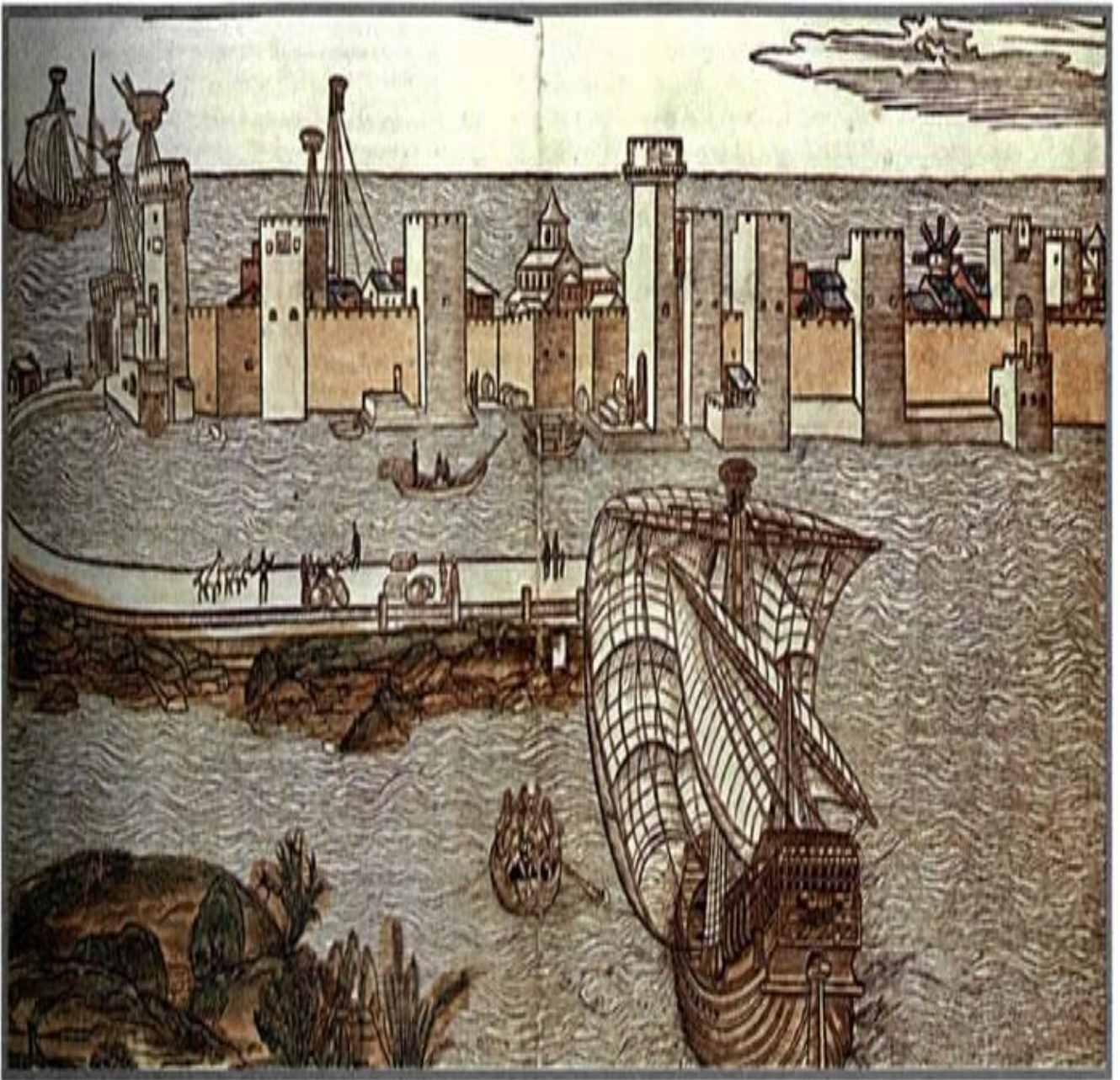
Στην Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης που ιδρύθηκε από τους Σταυροφόρους, ο Βενετός δόγης Ερρίκος Δάνδολος επέβαλε ως αυτοκράτορα τον κόμη Βαλδουίνο της Φλάνδρας. Η εξουσία, πάντως, των Φράγκων Σταυροφόρων ήταν συγκριτικά πολύ αδύναμη, καθώς η επικράτειά τους κατακερματίστηκε σε ένα περίπλοκο σύστημα πολλών κρατιδίων. Ο Βονιφάτιος ο Μομφερρατικός, άμεσος υποτελής του Βαλδουίνου, ίδρυσε το βραχύβιο Βασίλειο της Θεσσαλονίκης (περιλάμβανε τα εδάφη μεταξύ Μοσινόπολης, δηλ. της σημερινής Κομοτηνής, και Αξιού).

Ο Βονιφάτιος ίδρυσε το 1204 δύο υποτελή κρατίδια στη Νότια Ελλάδα: το Δουκάτο της Αθήνας και το Πριγκηπάτο της Αχαΐας.

Το πρώτο περιλάμβανε την Αττική, τη Βοιωτία και τη Μεγαρίδα και αργότερα την Αργολίδα. Κατά το 14ο αιώνα κυριάρχησαν εδώ για εβδομήντα χρόνια οι Καταλανοί που είχαν ορίσει ως πρωτεύουσα τη Θήβα. Τέλος στην καταλανική κυριαρχία έθεσε η φλωρεντινή οικογένεια των Ατζαγιόλι, η οποία κυβέρνησε το Δουκάτο μέχρι την κατάληψη της Αθήνας από τους Οθωμανούς Τούρκους, το 1456.

Το Πριγκηπάτο της Αχαΐας υπό τη διοίκηση των Βιλλεαρδουίνων είχε ισχυρή φεουδαρχική οργάνωση και εντελώς δυτικό τρόπο ζωής. Ήταν ένα κομμάτι της Γαλλίας, μεταμοσχευμένο σε ελληνικό έδαφος. Από την επικράτεια του Πριγκηπάτου πολύ σύντομα η Μεθώνη και η Κορώνη παραχωρήθηκαν στη Βενετία.

Ο αυτοκράτορας της Νικαίας Μιχαήλ Παλαιολόγος κατόρθωσε, χάρη στη νίκη του επί των Φράγκων στη μάχη της Πελαγονίας (1259) να αποσπάσει από το Πριγκηπάτο της Αχαΐας τα κάστρα Μυστράς, Μάνη, Γεράκι και Μονεμβασία, τα οποία αποτελέσαν τον πυρήνα του ελληνικού κρατιδίου που είναι γνωστό με το όνομα Δεσποτάτο του Μορέως. Ο δεσπότης* του Μορέως Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος (1382- 1406) πέτυχε να ενισχύσει σε σημαντικό βαθμό τη βυζαντινή εξουσία, μαχόμενος κατά της τοπικής αριστοκρατίας και των λατινικών κρατιδίων. Μέχρι το 1432 οι περισσότερες λατινικές κτήσεις της Πελοποννήσου είχαν επανακτηθεί από τους Έλληνες.

Το λιμάνι της Μεθώνης μια από τις κυριότερες βάσεις της Βενετίας στην Ανατολή, κατά το 15ο αι. (Αθήνα. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη).

Η πόλη του Μυστρά

Ο Μυστράς ήταν διαιρεμένος σε διάφορες συνοικίες, η μία επάνω από την άλλη, ερείπια των οποίων σώζονται και σήμερα. Η συνοικία της Μητρόπολης, την οποία εξυπηρετούσε ένας στρωμένος με ποταμίσιες πέτρες δρόμος, με τον καθεδρικό ναό του Αγίου Δημητρίου, που οικοδομήθηκε το 1302, και με το μοναστήρι της Περιβλέπτου, του δεύτερου μισού του 14ου αιώνα η πλουσιότερη, όπως φαίνεται, συνοικία της Ευαγγελίστριας, περιβαλλόμενη αριστερά από το λόφο της Παντάνασσας, δεξιά από την εκκλησία του Βροντοχίου και από εκείνη των Αγίων Θεοδώρων η άνω πόλη, που καταλαμβάνονταν από το μεγάλο παλάτι... Εδώ δέσποζε η βασιλική με νάρθηκα της Αγίας Σοφίας,

της εκκλησίας της αυλής, κτισμένη από το δεσπότη Μανουήλ Καντακουζηνό το 1350. Το παλάτι ήταν περιτριγυρισμένο από διώροφα σπίτια με μπαλκόνια. Εκατό μέτρα πιο ψηλά ορθώνονταν οι γκρίζοι τοίχοι και τα μεγάλα ρήγματα του κάστρου του Βιλλεαρδουίνου...

A. Guillou, Ο Βυζαντινός Πολιτισμός, μετ. Ρ. Odorico -Σμ. Τσοχανταρίδου, Αθήνα 1996,351.

Το κάστρο του Μυστρά

Το κάστρο του Μυστρά στάθηκε ένα από τα δυνατότερα καστέλια του Μοριά για τη στρατηγική του θέση το έχτισε με πολύ μεράκι ο φράγκος πρίγκηπας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος το 1249, ύστερα από την

κατάληψη της Μονεμβασίας. Εβαλε μέσα πύργους για τους ιππότες, σπίτια για τους φύλακες, αποθήκες, πλακόστρωτες αυλές, το στόλισε με ψηλές τοξοθυρίδες και το έκανε "κάστρον ισχυρόν, με άνδρας ανδρειωμένους", για να προσέχει απ' εδώ τις ανυπόταχτες φυλές που είχαν πλημμυρίσει τον Ταϋγετο...

A. Ταρσούλη, Κάστρα και πολιτείες του Μοριά, 71-72.

β. Έλληνες και Φράγκοι

Η σχετική ομοιότητα του θεσμού της βυζαντινής πρόνοιας με το δυτικό φέουδο διευκόλυνε την επιβολή της λατινικής κυριαρχίας. Οι προνοιάριοι διέθεταν υπολογίσιμη δύναμη και μπορούσαν να αντιτάξουν αντίσταση στους κατακτητές,

παραιτούνταν όμως οι περισσότεροι από αυτή και υποτάσσονταν, όταν εξασφάλιζαν την κατοχή των κτημάτων τους.

Πάντως, ο πληθυσμός αντιστάθηκε στους Λατίνους κυρίους του σε αρκετές περιπτώσεις, κυρίως εξαιτίας των δογματικών διαφορών. Επίσης, πολλοί ευγενείς κατέφυγαν σε ελεύθερες περιοχές, όπου, με τη συνδρομή των εντοπίων, οργάνωσαν νέα κράτη. Αυτά αποτέλεσαν πόλους συσπείρωσης των δυνάμεων που αγωνίστηκαν για την απόκατάσταση της Αυτοκρατορίας.

Ενσωμάτωση ελληνικών γαιών στο δυτικό φεουδαρχικό σύστημα
Εγώ, ο σεβαστός Νικόλαος Μονιάνης και εγώ, ο σεβαστός Μιχαήλ Μολλεσίνο, και όλοι όσοι κατοι-

κούν από το ποτάμι Πετρέα ως τον τόπο Άκτους, αναγνωρίζουμε ότι λάβαμε από σένα, τον ευγενέστατο κύριο Γραδονίγο, με εντολή του Υψηλότατου Δόγη και του Δούκα της Κρήτης και του Μεγάλου και Μικρού Συμβουλίου, την περιοχή από το ποτάμι Πετρέα ως τον τόπο Άκτους ως φέουδο με την εύνοια του Δόγη της Βενετίας. Ορκιζόμαστε ότι θα μείνουμε πιστοί και υποταγμένοι στην τιμή του Δόγη και των διαδόχων του και στο Δούκα της Κρήτης. Θα τηρούμε αληθινή υπακοή και θα αναγκάζουμε τους Ανατολίτες (δηλαδή τους Βυζαντινούς) να φύγουν και θα τους εγκαθιστούμε έξω από εδώ... Αν οι ίδιοι θελήσουν να περάσουν στην υποταγή Σου, θα λάβουν γαίες από τον Πετρέα ως τις πηγές του ποταμού

Σέλμωνος (Αλλιώς) θα τους πολεμήσουμε μέχρι να υποταχθούν στην Υψηλότητά Σου και (τότε) θα τους επαινέσουμε και θα τους δώσουμε μια λίτρα δηνάρια και θα τους προμηθεύσουμε κερί... Όσο για τους βιλάνους (δουλοπάροικοι) που διαπιστώθηκε ότι ανήκουν στην περιοχή Ρεθύμνου, θα τους επιστρέψουμε στους φεουδάρχες της θα επιστρέψουμε και όλους τους δούλους της Κοινότητας (Ρεθύμνου).

**Από έγγραφο του έτους 1222, στο:
D. J. Geanakoplos. Byzantium.
Church, Society and Civilization seen
through contemporary Eyes, Σικάγο
1984, 70.**

Ερωτήσεις

1. Γιατί κατά τη γνώμη σας, οι Βενετοί δεν ενδιαφέρθηκαν παρά

μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις να αποκτήσουν ηπειρωτικές κτήσεις;

2. Ποια η στάση της ελληνικής γαιοκτητικής αριστοκρατίας και του αγροτικού πληθυσμού έναντι των κατακτητών;

3. Να συζητήσετε το περιεχόμενο της φράσης του βιβλίου: Το Πριγκηπάτο της Αχαΐας ήταν ένα κομμάτι της Γαλλίας, μεταμοσχευμένο στο ελληνικό έδαφος.

4. Να επισημάνετε τα πρόσωπα και τις κοινωνικές ομάδες που αναφέρονται στο τελευταίο παράθεμα και να σχεδιάσετε τη φεουδαρχική πυραμίδα της κρητικής κοινωνίας

2. Τα Ελληνικά κράτη: Τραπεζούς Ήπειρος Νίκαια

α. Η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας

Αμέσως μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους (1204) ιδρύθηκε στις νοτιοανατολικές ακτές του Ευξείνου Πόντου, από τους Μεγάλους Κομνηνούς, η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας. Στην αυτοκρατορία ενσωματώθηκαν μετά την κατάκτηση τους η Σινώπη, η Παφλαγονία και η Ηράκλεια του Πόντου. Αργότερα, η κατάληψη της Σινώπης από τους Σελτζούκους απέκοψε την αυτοκρατορία από τη δυτική Μ. Ασία. Έτσι, η αυτοκρατορία της Τραπεζούντας έζησε σε απομόνωση επί 250 χρόνια και δεν άσκησε μεγάλη επίδραση στις τύχες του Βυζαντίου.

Ένας ξένος για την αυτοκρατορία της Τραπεζούντας

Το Βασίλειο της Τραπεζούντας, που ανήκει στους λάτρεις του Σταυρού, είναι μια μεγάλη αυτοκρατορία. Ο μονάρχης κάθεται σε θρόνο, φοράει στέμμα, διαθέτει εισοδήματα αντάξια ενός βασιλέως και πολυάριθμη αυλή και χαίρει μεγάλης εκτίμησης εκ μέρους του πάπα. Αυτός και οι υπήκοοι του διακρίνονται για την τέλεια ομορφιά τους. Οι κάτοικοι είναι (ακόμη) φιλοπόλεμοι και ατρόμητοι άνδρες. Αδιάκοπα διασχίζουν τη χώρα τους ταξιδευτές που κατευθύνονται προς την επαρχία Κριβν, την έρημο του Καμπσάκ και άλλες χώρες στο Βορρά. Η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας

είναι μεγαλύτερη από το Βασίλειο της Γεωργίας και πιο σπουδαία στα μάτια των χριστιανών μοναρχών, γιατί ο πληθυσμός της είναι μεγαλύτερος και τολμηρότερος. Ο βασιλιάς της Τραπεζούντας είναι από γενιά περισσότερο ένδοξη και υπερέχει πολύ σε δύναμη από τον τωρινό αυτόκράτορα του Βυζαντίου, Οι στρατιώτες του, αν και είναι λίγοι αριθμητικά και άσχημα εξοπλισμένοι, είναι ήρωες και μοιάζουν με φοβερά λιοντάρια που δεν αφήνουν ποτέ τη λεία να τους ξεφύγει.

Από το έργο του μαροκινού γεωγράφου και ιστορικού Αλ-Ουμάρι (περ. 1350), στο: A. Biyer, Shipping in the Empire of Trebizond, Mariner's Mirror 52 (1966) 3-4.

β. Το κράτος της Ηπείρου

Το κράτος της Ηπείρου ιδρύθηκε και οργανώθηκε από τον Μιχαήλ Κομνηνό Δούκα. Διάδοχος του υπήρξε ο αδελφός του Θεόδωρος (1215), ο οποίος εγκαινίασε μία περίοδο νικηφόρας επέκτασης. Επί της διακυβέρνησής του το κράτος της Ηπείρου κατέστη σοβαρός ανταγωνιστής της Νίκαιας στην προσπάθεια αποκατάστασης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κορυφαία επιτυχία του Θεοδώρου ήταν η άλωση της Θεσσαλονίκης και η κατάλυση του Λατινικού Βασιλείου της (1224). Ακολούθως ο Θεόδωρος στέφθηκε στη Θεσσαλονίκη αυτοκράτωρ Ρωμαίων. Όταν όμως ο Θεόδωρος στράφηκε το 1230 κατά του τσάρου των Βουλγάρων Ιωάννη Ασάν Β', υπέστη συντριπτική ήττα σε μάχη κοντά στον ποταμό

Έβρο και ο ίδιος συνελήφθη αιχμάλωτος. Τότε ο Ασάν ίδρυσε βραχύβια αυτοκρατορία, εκτεινόμενη μέχρι το Δυρράχιο.

γ. Η Αυτοκρατορία της Νίκαιας και η ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας

Το κυριότερο από τα ελληνικά κράτη ιδρύθηκε στη δυτική Μικρά Ασία με κέντρο τη Νίκαια. Εκεί, γύρω από τον Θεόδωρο Λάσκαρη, συγκεντρώθηκαν όλες οι πιστές στο κράτος δυνάμεις των Βυζαντινών. Οι απειλές που αντιμετώπιζε το κράτος αυτό ήταν πολλές. Όμως όταν το 1205 οι Λατίνοι ηττήθηκαν από τους Βουλγάρους, άνοιξε ο δρόμος για την εδραίωση του κράτους της Νίκαιας. Το 1208 ο Θεόδωρος στέφθηκε αυτοκράτορας και βασιλιάς των Ρωμαίων. Ο διάδοχος

του Ιωάννης Βατάτζης κατόρθωσε να επεκτείνει σημαντικά την επικράτειά του και να ανυψώσει τη μικρή αυτοκρατορία σε σημαντική δύναμη.

Εξίσου σημαντικά υπήρξαν τα επιτεύγματα του Ιωάννη Βατάτζη στο χώρο της εσωτερικής πολιτικής. Ο Βατάτζης προσπάθησε να πατάξει τις καταχρήσεις στη διοίκηση και ίδρυσε πολλά φιλανθρωπικά ιδρύματα, για να απαλύνει την ένδεια και τα βάρη των φτωχών. Εξάλλου, με τη δημιουργία στρατιωτικών κτημάτων εξασφάλισε ένα αποτελεσματικό σύστημα άμυνας των ανατολικών συνόρων του.

Στο πλαίσιο του οικονομικού προγράμματος του ο Ιωάννης Βατάτζης απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στην ανόρθωση της αγροτικής οικονομίας. Στόχος της οικονομικής

πολιτικής του ήταν η αυτάρκεια και για αυτό απαγόρευσε την εισαγωγή ειδών πολυτελείας από τις ιταλικές πόλεις.

Ο Ιωάννης Βατάτζης κατέστησε το κράτος του μία διεθνώς υπολογίσιμη δύναμη. Όταν πέθανε, οι κτήσεις στη Μ. Ασία ήταν απόλυτα ασφαλείς, ενώ μεγάλο τμήμα των Βαλκανίων ήταν υπό την εξουσία του. Η Ήπειρος και η εξαθλιωμένη Βουλγαρία δεν αποτελούσαν πια σοβαρό κίνδυνο, ενώ η Λατινική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε αξιοθρήνητη κατάσταση. Χρειαζόταν ακόμη μία τελευταία προσπάθεια, για να ανακτηθεί η Κωνσταντινούπολη.

Αυτό το έργο πραγματοποιήθηκε από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο. Το 1261 ο Μιχαήλ συνήψε με τους Γενουάτες συνθήκη, με την οποία οι

τελευταίοι ανέλαβαν να προσφέρουν στον Μιχαήλ πολεμική βοήθεια κατά της Βενετίας με αντάλλαγμα τελωνειακές και φορολογικές απαλλαγές, λιμάνια και εμπορικές περιοχές της Αυτοκρατορίας. Με τα προνόμια αυτά θεμελιώθηκε η δύναμη της Γένουας στην Ανατολή, ενώ στις 25 Ιουλίου του ίδιου έτους, η Κωνσταντινούπολη έπεσε σαν ώριμος καρπός στα χέρια του στρατηγού της Νίκαιας Αλέξιου Στρατηγόπουλου. Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος στέφθηκε τότε (Σεπτέμβριος 1261) για δεύτερη φορά αυτοκράτορας ως Μιχαήλ Η'. Η στέψη αυτή έγινε στο ναό της Αγίας Σοφίας και συμβόλιζε την αναγέννηση της Αυτοκρατορίας στις ακτές του Βοσπόρου.

**Νόμισμα του Ιωάννη Γ Δούκα
Βατάτζη (1222-1254), (Αθήνα,
Νομισματικό Μουσείο).**

Η εσωτερική πολιτική του Ι. Βατάτση

Ο ίδιος ο αυτοκράτορας ξεχώρισε ένα κομμάτι γης, αρόσιμο και κατάλληλο για αμπελουργία, τόσο μεγάλο, ώστε να μπορεί να καλύψει τις ανάγκες του αυτοκρατορικού τραπεζιού και εκείνες που απασχολούσαν το φιλόανθρωπο και κοινωνικά ευαίσθητο αυτοκράτορα (εννοώ τα γηροτροφεία, πτωχοκομεία και νοσοκομεία που φρόντιζαν τους αρρώστους) τη φροντίδα τους ανέθεσε σε ανθρώπους που είχαν καλή γνώση της γεωργίας και της αμπελουργίας και έτσι κάθε χρόνο είχε μεγάλη και άφθονη σοδειά καρπών. Αλλά δεν ήταν μόνο αυτό απέκτησε επίσης κοπάδια αλόγων, βοδιών, προβάτων και χοίρων και πολλά είδη εξημερωμένων πουλιών από

αυτά εξασφάλιζε πλούσιο εισόδημα κάθε χρόνο. Το ίδιο συνιστούσε να κάνουν όχι μόνο οι συγγενείς του, αλλά και οι άλλοι ευγενείς. Επιθυμούσε να καλύπτει ο καθένας τις ανάγκες του από δικές του πηγές, έτσι ώστε να μη βάζει αρπακτικό χέρι στην περιουσία των φτωχών και ασθενέστερων τάξεων και συνάμα η Ρωμαϊκή Πολιτεία να απαλλαγεί τελείως από την κοινωνική αδικία. Σύντομα οι αποθήκες είχαν γεμίσει καρπούς, ενώ οι δρόμοι και τα σοκάκια, οι μάντρες και οι σταύλοι μόλις μπορούσαν να χωρέσουν τα ζώα και τα σμήνη των πουλιών.

Νικηφόρος Γρηγοράς, Ρωμαϊκή Ιστορία II, 6, έκδ. L. Schopen, τόμ. I, Βόννη 1829, 42

Ερωτήσεις

1. Ποιες πληροφορίες για την ισχύ και το διεθνές κύρος της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας μας δίνει ο Αλ-Ουμάρι; Διαβάστε το σχετικό παράθεμα.

2. Ποιοι ήταν οι στόχοι και πού οφείλεται η αποτελεσματικότητα της εσωτερικής (οικονομικής, κοινωνικής και στρατιωτικής), καθώς και της εξωτερικής πολιτικής του Ιωάννη Βατάτζη; Διαβάστε και το σχετικό παράθεμα από τον Νικ. Γρηγορά.

3. Μιχαήλ Η' και Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγοι

α. Ο Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος και η πολιτική του

Με την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης το Βυζαντινό Κράτος κατέστη και πάλι υπολογίσιμη δύναμη. Μεγάλοι κίνδυνοι απειλούσαν όμως την αυτοκρατορία μετά την ανασύστασή της. Ο Μιχαήλ Η' (1261- 1282) έπρεπε να αντιμετωπίσει την επιθετικότητα των Λατίνων και να αποκαταστήσει τη βυζαντινή κυριαρχία στα ελλαδικά εδάφη. Η επιτυχία του δεύτερου στόχου θα εξασφαλιζόταν, όμως, μόνο αν επιτυγχανόταν ο πρώτος. Για να περιορίσει, λοιπόν, την επιθετικότητα των Λατίνων, ο Μιχαήλ δεν δίστασε

να αποδεχθεί την εκκλησιαστική Ένωση με τη Ρώμη, η οποία επιβεβαιώθηκε από τη σύνοδο της Λυών (1274). Η Ένωση όμως προκάλεσε στο Βυζάντιο μια βαθιά εσωτερική κρίση. Ο Μιχαήλ, πεπεισμένος για την ορθότητα της πολιτικής του, αντέδρασε με διώξεις και φυλακίσεις των αντιπάλων της Ένωσης.

Εκτός από τον πάπα, με διπλωματικά μέσα αντιμετώπισε ο Μιχαήλ και τις ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες: ακύρωσε τη συμμαχία με τους Γενουάτες, για να προσεταιρισθεί τους ανταγωνιστές τους Βενετούς (1265), αργότερα όμως συμάχησε και πάλι με τη Γέ-νουα (1267). Η ταυτόχρονη συμμαχία με τις μεγάλες ναυτικές δυνάμεις ήταν μία ευφυής πολιτική

**πράξη. Στο Βορρά ο Μιχαήλ εξα-
σφάλισε με ένα πλέγμα συμμαχιών
τα σύνορα του κράτους του. Πιο ε-
πικίνδυνος από όλους τους αντιπά-
λους του αποδείχθηκε ο Κάρολος ο
Ανδεγαυός, κυρίαρχος του βασιλεί-
ου της Νεάπολης και της Σικελίας.
Ο Μιχαήλ, πάντως, κατόρθωσε να
ματαιώσει τη σχεδιαζόμενη κατά
του Βυζαντίου επιχείρηση του Κα-
ρόλου με τη βοήθεια του βασιλιά
της Γαλλίας.**

**Στα τέλη του 13ου αιώνα, ο Κά-
ρολος έγινε και πάλι επικίνδυνος,
όταν οι ηγεμόνες της Βαλκανικής
και η Βενετία συμμαχήσαν μαζί του
εναντίον του Βυζαντίου. Μία φοβε-
ρή καταστροφή, όμως, διέλυσε για
πάντα τις φιλοδοξίες του Καρόλου:**

Το Βυζάντιο επί Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου (1261-1282)

Στη Σικελία εκδηλώθηκε λαϊκή εξέγερση κατά της δυναστείας των Ανδεγαυών που τελείωσε με τη σφαγή και την εκδίωξη των Γάλλων, ο λεγόμενος Σικελικός Εσπερινός (31 Μαρτίου 1282). Καθοριστικές για την οργάνωση και επιτυχή έκβαση της εξέγερσης αυτής υπήρξαν η δραστηριότητα της βυζαντινής διπλωματίας και η στρατιωτική βοήθεια που πρόσφερε ο βασιλιάς Πέτρος της Αραγωνίας.

Η προσπάθεια του Μιχαήλ να επανακτήσει τις παλαιές βυζαντινές επαρχίες είχαν ελάχιστη επιτυχία. Η πολιτική του ήταν φιλόδοξη και μεγαλόπνοη, αλλά εξάντλησε τις δυνάμεις και τα μέσα του κράτους.

Η σύνοδος της Λυών (1274). Ο Καρδινάλιος Μποναβεντούρα, που υποστήριζε την αναγκαιότητα της ένωσης των δύο εκκλησιών, υποδέχεται τους απεσταλμένους του Βυζαντίου και συνομιλεί μαζί τους (ελαιογραφία, Παρίσι, Λούβρο).

β. Ο Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος και η πολύπλευρη εξασθένιση του Βυζαντινού Κράτους

Επί Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (1282-1328) η οργάνωση του Βυζαντινού Κράτους εξασθενούσε συνεχώς και οι δεσμοί ανάμεσα στο κέντρο και τις επαρχίες, οι οποίες συχνά περιέρχονταν στα χέρια φιλόδοξων ευγενών, γίνονταν όλο και πιο χαλαροί.

Στη διάρκεια του 14ου αι. οι άρχοντες επεξέτειναν τα κτήματά τους και αύξησαν τον αριθμό των πάροικων τους. Μέσα στη γενική αθλιότητα, αυτοί ζούσαν μια ζωή γεμάτη ανέσεις και προνόμια, απαλλαγμένοι από φορολογικές υποχρεώσεις. Αντίθετα, τα αγροτικά κτήματα, ακόμη και αυτά της κατώτερης αριστοκρατίας, μειώνονταν συνεχώς, επει-

δή τα απορροφούσαν οι μεγάλοι γαιοκτήμονες.

Οι ξένοι μισθοφόροι επικράτησαν τώρα σχεδόν ολοκληρωτικά στο βυζαντινό στρατό, με αποτέλεσμα να επιβαρυνθεί το κράτος με δυσβάστακτες οικονομικές υποχρεώσεις. Αυτό οδήγησε τον Ανδρόνικο Β' να διαπράξει ένα μοιραίο λάθος: μείωσε υπερβολικά τη δύναμη του βυζαντινού στρατού και περιόρισε σημαντικά το στόλο.

Η οικονομική κρίση εκδηλώθηκε κυρίως με τη νόθευση και υποτίμηση του άλλοτε πανίσχυρου χρυσού νομίσματος (υπέρπυρον), από τις αρχές του 14ου αι. Νέοι φόροι επιβλήθηκαν και τα χρήματα χρησιμοποιήθηκαν, κυρίως για να συντηρείται μια μικρή στρατιωτική δύναμη και για να εξαγοράσει ο αυτοκράτορας την ειρήνη από τους ισχυρούς

γείτονές του. Όπως σημείωνε με πικρή ειρωνεία ο ιστορικός Νικηφόρος Γρηγοράς, η στάση αυτή θύμιζε τους ανθρώπους εκείνους, οι οποίοι, για να εξαγοράσουν τη φιλία των λύκων, κόβουν τις φλέβες τους και τους δίνουν να πιουν και να φουσκώσουν από το αίμα τους. Έτσι το Βυζάντιο ήταν επόμενο να καταρρεύσει, διότι δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις που δημιούργησε ούτε να αμυνθεί για την ύπαρξή του.

Στην εξωτερική πολιτική του ο Ανδρόνικος δέχτηκε ανεπανόρθωτα πλήγματα. Στο Βορρά έχασε πολλά εδάφη από την αναδυόμενη σερβική δύναμη, στη θάλασσα εγκαταλείφθηκε από τους Γενουάτες και ταπεινώθηκε από τους Βενετούς, στους οποίους κατέβαλε υψηλές αποζημιώσεις (1294). Αυτό επέτεινε

τη στρατιωτική και οικονομική εξάντληση της αυτοκρατορίας. Το σοβαρότερο όμως πλήγμα ήταν η απώλεια της Μ. Ασίας, η οποία μέχρι το 1300 είχε υποταχθεί ουσιαστικά στους Τούρκους.

Η κατάσταση επιδεινώθηκε με τον εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα στο νόμιμο αυτοκράτορα Ανδρόνικο Β' και τον εγγονό του Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο(1321-1328). Με τη συμπαράσταση των ευγενών ο εγγονός προκάλεσε επανάσταση στη Θράκη, επωφελούμενος από τη δυσaréσκεια των αγροτικών πληθυσμών. Ο εμφύλιος πόλεμος (1321-1328) τελείωσε με την ήττα του Ανδρόνικου Β' και την παραίτησή του από το θρόνο, προκάλεσε όμως μεγάλες καταστροφές στη Θράκη και άφησε ελεύθερο το πεδίο στους εχθρούς του κράτους.

Νόθευση και υποτίμηση του βυζαντινού νομίσματος

Αλλά οι αυτοκράτορες νόθευσαν το νόμισμα, για να ανταποκριθούν στις ανάγκες των καιρών. Γιατί παλαιότερα, στα χρόνια της βασιλείας του Ιωάννη Βατάτζη, τα δύο τρίτα του βάρους του νομίσματος (=16 κεράτια) ήταν καθαρός χρυσός την αξία αυτή διατήρησε ο γιος και διάδοχος του (Θεόδωρος Β' Λάσκαρις). Ύστερα, επί Μιχαήλ (Παλαιολόγου), όταν ανακτήθηκε η Κωνσταντινούπολη, εξαιτίας των αναγκαστικών δόσεων προς τους Ιταλούς, τα παλαιά σημεία πάνω στο νόμισμα αντικαταστάθηκαν από την εικόνα της Κωνσταντινούπολης στην πίσω πλευρά του και η αξία του χρυσού νομίσματος μειώθηκε ακόμη ένα κεράτιο, έτσι που περιείχε πια μόνο 15 κεράτια από τα εικοσιτέσ-

σερα. Μετά το θάνατο του Μιχαήλ Η', στις αρχές (βασιλείας του Ανδρόνικου Γ') το νόμισμα περιείχε 14 κεράτια χρυσού και τώρα πια μόνο το μισό του βάρους του είναι καθαρός χρυσός. Γι' αυτό το λόγο οι τροφές ήταν δυσεύρετες και πολύ δύσκολο να αγορασθούν, αν παρουσιάζονταν κάπου, και ο λαός έμοιαζε να είναι αιχμάλωτος (της οικονομικής ανάγκης) και υπέφερε από πείνα.

Γεώργιος Παχυμέρης, έκδ. I. Bekker,
τόμ. 2 (Βόννη 1835), 493-494

Ερωτήσεις

- 1. Ποιες ομοιότητες παρουσιάζει η εξωτερική πολιτική του Μιχαήλ Η' με εκείνη του Μανουήλ Κομνηνού;**
- 2. Ποιες συνέπειες είχε, κατά τη γνώμη σας, η σημαντική μείωση της αριθμητικής δύναμης του βυζαντινού στόλου και του βυζαντινού στρατού;**
- 3. Πού οφειλόταν και ποιες συνέπειες είχε η υποτίμηση του χρυσού νομίσματος για το λαό σύμφωνα με το παράθεμα και την αφήγηση;**

4. Προσπάθειες ανόρθωσης της Αυτοκρατορίας και εμφύλιος πόλεμος

α. Οι ανορθωτικές προσπάθειες
Υπό την καθοδήγηση του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου (1328-1341) και του άμεσου συνεργάτη του Ιωάννη Καντακουζηνού, έγινε μια σοβαρή, αλλά ατελέσφορη προσπάθεια να αποκατασταθεί εν μέρει το κύρος του Βυζαντινού Κράτους.

Στο εξωτερικό την κατάσταση επιδείνωσε η αδιάκοπη προέλαση των Οθωμανών στη Μ. Ασία και των Σέρβων στη Μακεδονία, παράλληλα με την προοδευτική εξασθένηση των ελληνικών και λατινικών κρατιδίων. Παρά τις δυσχέρειες, ο Ανδρόνικος κατόρθωσε, χάρη στη δραστηριοποίηση ενός μικρού

στόλου, που ναυπηγήθηκε με τα πλούτη της βυζαντινής αριστοκρατίας, και τη βοήθεια των σελτζούκων μισθοφόρων του, να ανακτήσει για λίγο τη Λέσβο και την πόλη της Φώκαιας και να προσαρτήσει τη Θεσσαλία και την Ήπειρο. Ο Ιωάννης Καντακουζηνός μετά το θάνατο του Ανδρόνικου (1341) αντιμετώπισε τους εχθρούς της αυτοκρατορίας με στρατό που είχε δημιουργήσει με δικά του χρήματα. Αυτό γέννησε μεγάλες ελπίδες για το μέλλον της Αυτοκρατορίας.

β. Ο εμφύλιος πόλεμος και τα αστικά κινήματα

Οι ελπίδες του Ιωάννη Καντακουζηνού δεν ευοδώθηκαν. Οι ξένες δυνάμεις επενέβησαν εντονότερα από ποτέ στις εσωτερικές διαμάχες του Βυζαντίου, ενώ οι θρησκευτικές

αντιθέσεις τροφοδοτούσαν τις πολιτικές διαμάχες. Βαθύτερες ήταν οι κοινωνικές αντιθέσεις, οι οποίες οξύνθηκαν από την οικονομική κρίση. Οι εξαθλιωμένες λαϊκές μάζες στράφηκαν με οργή εναντίον μιας ολιγάριθμης τάξης αριστοκρατών, οι οποίοι είχαν συγκεντρώσει όλο τον πλούτο στα χέρια τους. Οι κοινωνικοί αυτοί αγώνες διεξάγονταν κυρίως στις πόλεις. Στην Αδριανούπολη ξέσπασε επανάσταση εναντίον της τοπικής αριστοκρατίας, η οποία δεν άργησε να διαδοθεί και στις άλλες πόλεις της Θράκης. Οι αριστοκράτες, που ήταν οπαδοί του Ιωάννη Καντακουζηνού, εξοντώθηκαν.

Οι κοινωνικές συγκρούσεις έλαβαν τις μεγαλύτερες διαστάσεις

στη Θεσσαλονίκη, όπου συνυπήρχε ο προκλητικός πλούτος με την αθλιότητα. Εδώ η μεσαία και οι κατώτερες τάξεις, καθοδηγούμενες από τη φιλελεύθερη παράταξη των Ζηλωτών, εξεγέρθηκαν και κατέλαβαν την εξουσία (1342). Ο διοικητής και ένα μέρος της αριστοκρατίας δραπέτευσαν από την πόλη και οι περιουσίες τους δημεύθηκαν. Για επτά ολόκληρα χρόνια (1342- 1349) η δεύτερη μεγάλη πόλη της αυτοκρατορίας ήταν υπό τον έλεγχο των Ζηλωτών και του εξεγερμένου λαού.

Η τελική επικράτηση όμως του Ιωάννη ΣΤ' Κατακουζηνού επί του νομίμου αυτοκράτορα Ιωάννη Ε' (1347) έκρινε οριστικά την τύχη του καθεστώτος των Ζηλωτών, οι οποίοι είχαν ταχθεί στο πλευρό του τελευταίου. Το 1350 η Θεσσαλονίκη

**παραδόθηκε στον Ιωάννη ΣΤ'
Καντακουζηνό.**

Στα μέσα τον 14ου αι. μνημονεύεται η ύπαρξη βιοτεχνίας υφασμάτων στη Θεσσαλονίκη.
Στην εικόνα: εργαστήριο υφαντικής
Μικρογραφία από χειρόγραφο του Μου αι. (Ρώμη, Βιβλιοθήκη τον Βατικανού).

Ο χαρακτήρας τον καθεστώτος των Ζηλωτών

Το καθεστώς των Ζηλωτών δεν θυμίζει άλλη γνωστή μορφή διακυβέρνησης. Δεν ήταν αριστοκρατία, όπως αυτή που καθιέρωσε ο Λυκούργος στο κράτος των Λακεδαιμονίων... Ούτε ήταν δημοκρατία, όπως το πρώτο πολίτευμα που εγκαθίδρυσε στην Αθήνα ο Κλεισθένης όταν αύξησε τον αριθμό των φυλών από τέσσερις σε δέκα. Δεν έμοιαζε με το καθεστώς του Ζάλευκου στους Επιζεφύριους Λοκρούς ούτε με αυτό που εγκαθίδρυσε στη Σικελία ο Χαρώνδας από την Κατάνη. Ούτε ήταν μεικτό πολίτευμα προερχόμενο από το συνδυασμό και τη σύνθεση δύο ή τριών διαφορετικών πολιτευμάτων, που αναμείχθηκαν με σκοπό να δώσουν κάτι νέο τέτοια ήταν τα πολιτεύματα των

Κυπρίων και της αρχαίας Ρώμης, που λέγεται ότι εγκαθιδρύθηκε από το λαό, όταν εξεγέρθηκε εναντίον των υπάτων. Το καθεστώς των Ζηλωτών ήταν μάλλον μια παράξενη οχλοκρατία, που δημιουργήθηκε και διευθυνόταν σύμφωνα με τις περιστάσεις. Κάποιοι θρασεείς και παράτολμοι άνθρωποι σχημάτισαν μια ιδιαίτερη ομάδα, επέβαλαν την εξουσία τους και εκτελούσαν τους υπόλοιπους. Καθοδηγούσαν το λαό με δημαγωγικούς λόγους, ώστε να πραγματοποιεί τις θελήσεις τους. Δήμευσαν τις περιουσίες των πλουσίων, ενώ οι ίδιοι ζούσαν μέσα στην πολυτέλεια. Σε κανένα πολίτη δεν επιτρεπόταν να υπακούει σε άλλους ηγέτες και οι αποφάσεις τους είχαν την ισχύ νόμου.

**Νικηφόρος Γρηγοράς, Ρωμαϊκή
Ιστορία, έκδ. L. Schopen , τόμ. II,
Βόννη 1829, 795**

Η Θεσσαλονίκη το δέκατο τέταρτο αιώνα

**Το 14ο αι. η Θεσσαλονίκη ήταν, α-
κόμη, μια μεγάλη διεθνής αγορά. Ε-
δώ μπορούσε να βρει κανείς προϊό-
ντα από όλες τις χώρες. Ένα από
τα ισχυρότερα και περισσότερο θο-
ρυβώδη στοιχεία της πόλης ήταν οι
ναυτικοί αναμφίβολα μερικοί από
αυτούς δεν ασχολούνταν μόνο με
τη νόμιμη μεταφορά εμπορευμά-
των, αλλά και με την πειρατεία. Οι
ναυτικοί ήταν οργανωμένοι σε συ-
ντεχνία και ασκούσαν μεγάλη επιρ-
ροή στη ζωή της πόλης.**

Υπήρχε εδώ επίσης μια πολυάριθμη μεσαία τάξη, που όφειλε την ευημερία της στο εμπόριο και τη βιοτεχνία. Ένας εκκλησιαστικός συγγραφέας του 14ου αι. παραπονείται ότι ο λαός της Θεσσαλονίκης ενδιαφερόταν περισσότερο για το χρήμα και τις συναλλαγές παρά για το λόγο του θεού. Έτσι, είχαν μεταβάλει τον οίκο του θεού σε τόπο αγοράς, αφού εκεί συζητούσαν τις δοληψίες τους αντί να ακούουν την Αγία Γραφή. Ένα μεγάλο μέρος, πιθανόν η πλειοψηφία του λαού της Θεσσαλονίκης ασχολούνταν με τη γεωργία. Πολλοί από τους κατοίκους της, εξηγεί ο Παλαμάς σ' ένα λόγο του, εξορμούν στην ύπαιθρο, για να θερίσουν τα σπάρτα και να μεταφέρουν τη σοδειά στην πόλη. Οι φτωχοί ήταν πολλοί, ενώ μερικοί

αριστοκράτες ήταν υπερβολικά εύποροι.

P. Charanis, Internal Strife in Byzantium during the 14th Century, Byzantion 15 (1940-1941), 212-213.

Η εξέγερση του λαού

(Οι εξεγερμένοι) έσερναν (τους αριστοκράτες) στους δρόμους της πόλης δεμένους από το λαιμό με σχοινιά σαν δούλους. Ο (πρώην) δουλοπάροικος έσερνε χτυπώντας τον κύριό του, ο δούλος αυτόν που τον είχε πουλήσει, ο αγρότης-στρατιώτης το στρατηγό, ο γεωργός τον πολεμιστή (δηλ. τον προνοιάριο).

Δημήτριος Κυδώνης, Patrologia Graeca, τόμ. 109, στήλη 648 D.

Ερωτήσεις

1. Προσπαθήστε να προσδιορίσετε, λαμβάνοντας υπόψη και τα σχετικά παραθέματα, τις πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις που έδρασαν στη διάρκεια της κυριαρχίας του αυτόνομου αστικού καθεστώτος της Θεσσαλονίκης.

2. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς χαρακτηρίζει το καθεστώς των Ζηλωτών ως οχλοκρατία (βλ. σχετικό παράθεμα). Από ποια σκοπιά βλέπει τα πράγματα; Ποια είναι η δική σας άποψη;

5. Η άνοδος της σερβικής δύναμης υπό τον Στέφανο Δουσάν (1331-1355)

Η δύναμη του Σερβικού κράτους αναπτύχθηκε ιδιαίτερα, όταν έγινε κράλης (βασιλιάς) ο Στέφανος Β' Μιλούτιν (1282-1321). Με την κατάκτηση των Σκοπίων (1282) η Σερβία άρχισε να επεκτείνεται σε βάρος των βυζαντινών κτήσεις. Για να αντιμετωπίσει τη σερβική προέλαση, ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος έδωσε ως σύζυγο την κόρη του στο σέρβο ηγεμόνα. Ο γάμος αυτός συνέβαλε σημαντικά στην αύξηση της βυζαντινής επιρροής στη Σερβία. Από τότε άρχισε ο έντονος εξελληνισμός της σερβικής αυλικής ζωής και διοίκησης.

Σταθμό στην εξέλιξη της σερβικής δύναμης αποτέλεσε η νίκη

κατά των Βουλγάρων (1330). Με τη νίκη αυτή τέθηκαν στη Χερσόνησο του Αΐμου τα θεμέλια της σερβικής ηγεμονίας, η οποία οικοδομήθηκε από το μεγάλο ηγεμόνα Στέφανο Δουσάν (1331-1355). Επωφελούμενος από το βυζαντινό εμφύλιο πόλεμο ο Δουσάν, ο οποίος εξέφραζε τις επεκτατικές τάσεις της σερβικής αριστοκρατίας, δημιούργησε, με στραπιαίες εκστρατείες και ελάχιστη δαπάνη δυνάμεων, ένα ισχυρό κράτος, που εκτεινόταν από το Δούναβη μέχρι τον Κορινθιακό, από την Αδριατική και το Δυρράχιο μέχρι το Αιγαίο και τις Σέρρες. Μόνο τα οχυρά τείχη της Θεσσαλονίκης αντιστάθηκαν στη νικηφόρα προέλαση του. Το 1346 ο Στέφανος Δουσάν στέφθηκε στα Σκόπια βασιλεύς Σέρβων και Ελλήνων.

Πρόθεση του Δουσάν ήταν να δημιουργήσει μια σερβοελληνική αυτοκρατορία στη θέση της παραπαίουσας βυζαντινής. Η έλλειψη στολου όμως απέβη ολέθρια για τα σχέδιά του να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη. Στην οργάνωση της αυλής, στη διοίκηση και στο νομικό σύστημα της αυτοκρατορίας του ο Δουσάν ακολούθησε σε μεγάλο βαθμό βυζαντινά πρότυπα.

Όταν το 1355 ο Στέφανος Δουσάν πέθανε, η αυτοκρατορία του διασπάστηκε. Δεν υπήρχε πλέον στα Βαλκάνια δύναμη ικανή να αναχαιτίσει την προέλαση των Τούρκων.

Ο Σέρβος κράλης υποδέχεται με τιμές μια βυζαντινή πρεσβεία
Το πρωί μας προσκάλεσαν και φτάσαμε στο παλάτι του άρχοντα' εκεί μας τίμησαν, βαδίζοντας σε πομπή πολυάριθμοι ευγενείς νέοι με γιορταστική στολή, όπως συνηθίζεται. Η όλη πομπή και παρέλαση ήταν γενικά χαριτωμένη και συγχρόνως γεμάτη αιδημοσύνη και ομορφιά, αφού έδειξε πολύ έντονα το σεβασμό της χώρας (των Σέρβων) για την ευγενή πρεσβεία ενός ισχυρότερου δεσπότη (δηλ. του αυτοκράτορα), η οποία είχε να συζητήσει σπουδαιότατα ζητήματα. Και η πομπή ήταν ασυνήθιστη σε σχέση με όσες προηγήθηκαν. Ο ρήγας (δηλ. ο κράλης) ήταν στολισμένος, καθώς μια πανδαισία πολύτιμων λίθων και μαρ-

γαριταριών σκέπαζε το σώμα του και ήταν κατάφορτος από χρυσάφι. Όλο το παλάτι άστραφτε με έπιπλα σκεπασμένα από μεταξωτά και χρυσοστόλιστα καλύμματα. Όλα γύρω του είχαν ετοιμαστεί και ήσαν ασυνήθιστα στολισμένα και πολύ χαριτωμένα. Το σκηνικό στο σύνολο του μιμούνταν τον αυτοκρατορικό ζήλο των ρωμαίων ευγενών, τον οποίο συναγωνιζόταν σαν πεζός που παραβγαίνει δίπλα σε άρμα από τη Λυδία...

**Θεοδώρου Μετοχίτου
Πρεσβευτικός, 516-530,
Λ. Μαυρομμάτης, La fondation de l'
empire serbe. Le kralj Milutin,
Θεσσαλονίκη 1975, 103-104.**

**Χρυσόβουλλο του Στεφάνου Δουσάν
(Άγιον Όρος, Μονή Χιλανδαρίου).**

Ερωτήσεις

Το 1266 μια βυζαντινή πρεσβεία επισκέφθηκε την έδρα του σέρβου Κράλη. Οι πρεσβευτές βρήκαν την αυλή του απλή και φτωχή και συγκλονίστηκαν από το γεγονός ότι η κόρη του ρακένδυτη, εργαζόταν σκυμμένη πάνω από τον αργαλειό. Αλλά και οι Σέρβοι σχολίασαν ειρωνικά την πολυτέλεια της πρεσβείας. Να συγκρίνετε τις πληροφορίες αυτές με τις εντυπώσεις του Μετοχίτη (παράθεμα), από την επίσκεψη στην αυλή του Στέφανου Β' Μιλούτιν, στα τέλη του αιώνα. Ποιες διαφορές διαπιστώνετε και πού τις αποδίδετε;

6. Οι Οθωμανοί και η ραγδαία προέλαση τους

α. Η κατάκτηση της Μ. Ασίας

Οι νομάδες Τούρκοι, που αργότερα έγιναν γνωστοί ως Οθωμανοί, προέρχονταν από την Κεντρική Ασία. Ωθούμενοι από τους Μογγόλους, μετακινήθηκαν προς τα δυτικά και εγκαταστάθηκαν κοντά στην Προύσα (1281). Η μικροσκοπική αυτή ηγεμονία προσέλκυσε πλήθος από μισθοφόρους που αναζητούσαν λάφυρα και από καλλιεργητές που αναζητούσαν κτήματα.

Ιδρυτής του Οθωμανικού κράτους θεωρείται ο Οσμάν ή Οθμάν (1289-1326), ο οποίος έκανε τις πρώτες κατακτήσεις, αξιοποιώντας τον παλιό ισλαμικό θεσμό των γαζήδων (φανατικών πολεμιστών της

πίστης). Οι κατακτήσεις του Οσμάν διευκολύνθηκαν από τη διάλυση των βυζαντινών ακριτικών σωμάτων μετά το 1261. Η πρώτη νικηφόρα σύγκρουση του Οσμάν με τα βυζαντινά στρατεύματα έγινε το 1301 κοντά στην Προύσα. Το 1326 η Προύσα καταλήφθηκε από τον Ορχάν, διάδοχο του Οσμάν, ο οποίος την έκανε πρωτεύουσά του.

Ο Σουλτάνος Ορχάν (1326-1360), ο οποίος έθεσε τα θεμέλια της μελλοντικής επέκτασης των Οθωμανών. Μικρογραφία από χειρόγραφο του 16ου αι. (Κωνσταντινούπολη, Βιβλιοθήκη Τοπκαπί).

Γιατί παραδόθηκε η Προύσα
Ο (βυζαντινός) άρχοντας (Μπαράς) είχε έναν βεζίρη που τον έλεγαν Σαρός. Αυτός δεν έφυγε. Και αυτός ήταν η αιτία να παραδοθεί τούτο το κάστρο (δηλαδή η Προύσα). Κι αυτός είχε πάρα πολλά πράματα. Και μόνος του θέλησε να τα προσφέρει. Κι αυτά ο Ορχάν γαζή τα δώρισε στους πολεμιστές του Ισλάμ. Ρώτησε ο Ορχάν γαζή αυτόν τον βεζίρη: "Όταν δώσατε αυτό το κάστρο, από τι υποφέρατε και το δώσατε; Ο Σαρός είπε: "Το δώσαμε για διάφορους λόγους. Ο ένας είναι ότι το κράτος σας μεγαλώνει μέρα με τη μέρα και το δικό μας κράτος μικραίνει. Αυτό το ξέραμε καλά. Ένας άλλος είναι ότι ο πατέρας σου έκανε επιδρομές εναντίον μας κι έφευγε. Μπόρεσε να καθυποτάξει τα χωριά

μας. Σας δήλωσαν υποταγή και δεν φρόντιζαν καθόλου πια για μας. Κι εμείς πάλι μάθαμε πως αυτά βρήκαν την ησυχία τους. Άλλος λόγος είναι ότι ο άρχοντας μας συγκέντρωσε πολλά πράγματα. Αλλά δεν ωφελούσε. Γιατί δεν βρισκόταν κανείς που να μπορεί να δώσει χρήματα. Όταν ερχόταν η ώρα, κανένας δεν αγόραζε. Όταν είχαμε ανάγκη, δεν ερχόταν κανένας αγοραστής. Το κάστρο έγινε για μας φυλακή. Κι ένας άλλος λόγος είναι πως, όταν ο ηγεμόνας έχει εξασθενήσει, η χώρα καταστρέφεται γρήγορα. Κι ένας άλλος πάλι λόγος είναι πως ακούσαμε εκείνον τον χαμένο, τον άρχοντα της Κίτε (πρόκειται για τη βυζαντινή πόλη Κατοικία). Κι ένας άλλος πάλι λόγος είναι ότι από τον κόσμο δεν

λείπουν οι αλλαγές. Και τώρα γίνεται μια αλλαγή για μας". Αυτή η κατάκτηση έγινε το έτος Εγίρας 726 (=1326).

Χρονικό του Ασίκ Πασάζαντε, κεφ. 57, στο: Ε. Α, Ζαχαριάδου, Ιστορία και Θρύλοι των παλαιών σουλτάνων (1300-1400), Αθήνα 1991, 162-16

β. Η οργάνωση του κράτους των Οθωμανών

Η οργάνωση του κράτους επιτεύχθηκε από τους σουλτάνους Ορχάν (1326-1362) και Μουράτ Α' (1362-1389). Η κατάκτηση της οχυρής Νίκαιας (1331) και της Νικομήδειας τελευταία πράξη της τραγωδίας της βυζαντινής Μ. Ασίας

εξασφάλισε στους Οθωμανούς σημαντικά αστικά κέντρα και τον απόλυτο έλεγχο της Βιθυνίας. Η σχετική θρησκευτική ανεκτικότητα που επέδειξαν οι Τούρκοι έναντι των αγροτικών χριστιανικών πληθυσμών περιόρισε τις αντιδράσεις των τελευταίων και διευκόλυνε την ενσωμάτωση τους στην οθωμανική κοινωνία. Σημαντικότερες ήταν οι στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις. Το αρχικό όργανο των κατακτήσεων, το σώμα των νομάδων εθελοντών ιππέων, αντικαταστάθηκε από ιππείς τιμαριούχους. Η παραχώρηση τιμαρίων συνέδεε άρρηκτα τους ιππείς με τον σουλτάνο και συγχρόνως ενίσχυε την επιθυμία τους για κατακτήσεις. Το σώμα των ιππέων τιμαριούχων είχε ως αντίβαρο και συμπλήρωμα το σώμα των γενιτσάρων, αποτελούμενο από εθελοντές

**μισθοφόρους ή στρατιώτες στρατο-
λογούμενους με τη βία από τους υ-
ποτελείς χριστιανικούς πληθυ-
σμούς. Οι γενίτσαροι ανήκαν στην
προσωπική υπηρεσία του σουλ-
τάνου, και αποτέλεσαν ανεξάντλητη
πηγή διοικητικών υπαλλήλων και
στρατιωτών.**

**Αποφασιστική σημασία για την
εξέλιξη από τη νομαδική ορδή στο
οργανωμένο κράτος είχε η βασιλεία
του Ορχάν. Ο Ορχάν ήταν ο πρώ-
τος Οθωμανός εμίρης που περιβλή-
θηκε τον αυτόκρατορικό τίτλο του
σουλτάνου.**

Οι κατακτήσεις των Οθωμανών από
τα μέσα τον 14ου μέχρι τα μέσα τον
15ου α

γ. Η οθωμανική προέλαση στα Βαλκάνια. Το Βυζάντιο υποτελές

Η τελευταία εκατονταετία της ζωής του Βυζαντίου χαρακτηρίζεται από την αγωνία μπροστά στην προέλαση των Οθωμανών. Η αυτοκρατορία ήταν σε απελπιστική κατάσταση, αφού είχε ακρωτηριαστεί εδαφικά και είχε καταρρεύσει οικονομικά. Το κρατικό ταμείο ήταν εντελώς άδειο, το διοικητικό σύστημα σε πλήρη διάλυση. Το νόμισμα είχε υποτιμηθεί και όλες οι πηγές εσόδων είχαν εξαντληθεί.

Ο Ορχάν υπήρξε ο πρώτος που οδήγησε το λαό του σε κατακτήσεις στην Ευρώπη. Οι Τούρκοι, το 1354, επωφελούμενοι από ένα μεγάλο σεισμό, κατέλαβαν το φρούριο της Καλλίπολης. Στην Κωνσταντινού-

πολη ο λαός καταλήφθηκε από πανικό, πιστεύοντας ότι κινδύνευε άμεσα. Επί Μουράτ Α' (1361-1389) οι πόλεις της ερημωμένης Θράκης υπέκυψαν η μία μετά την άλλη: το 1361 καταλήφθηκε το Διδυμότειχο και λίγο αργότερα η Αδριανούπολη, όπου ο σουλτάνος μετέφερε την πρωτεύουσά του (περί το 1365).

Λίγο αργότερα, οι σλάβοι ηγεμόνες και η Βουλγαρία αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν την ηγεμονία του σουλτάνου, ενώ το Βυζάντιο υποχρεώθηκε να προσφέρει φόρο υποτέλειας στους Οθωμανούς και να θέτει στρατιωτικές δυνάμεις στη διάθεση του σουλτάνου.

Η αποφασιστική μάχη όμως που έκρινε το μέλλον της Χερσονήσου του Αίμου έλαβε χώρα στο Κοσσυφοπέδιο (1389). Ο σέρβος ηγεμόνας Λάζαρος, επικεφαλής των βοσ-

νιακών και σερβικών στρατευμάτων, συγκρούστηκε με τον Μουράτ. Στην αρχή φάνηκε ότι η τύχη ευνοούσε τους Σέρβους. Ο ίδιος ο σουλτάνος δολοφονήθηκε. Όμως οι υπέρτερες οθωμανικές δυνάμεις, καθοδηγούμενες από τον διάδοχο του Μουράτ Βαγιαζήτ, απέσπασαν τελικά τη νίκη. Οι Σέρβοι αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν την επικυριαρχία του σουλτάνου.

Η πίεση στην αδύναμη Βυζαντινή Αυτοκρατορία αυξήθηκε τώρα σημαντικά. Ο σουλτάνος ήταν σε θέση να ελέγχει τη διαδοχή στο θρόνο και να επιβάλλει απόλυτα τη θέλησή του. Το 1390 επέβαλε στο θρόνο τον Ιωάννη Ζ', ενώ ο διάδοχος του Μανουήλ διαβιούσε στην αυλή του σουλτάνου και μάλιστα αναγκάστηκε να συμμετάσχει στην επιτυχή οθωμανική εκστρατεία ενα-

ντίον της τελευταίας βυζαντινής πόλης της Μ. Ασίας, της Φιλαδέλφειας.

Ο Μανουήλ τελικά δραπέτευσε και ανέλαβε το 1391 τη διακυβέρνηση της Βασιλεύουσας, που αριθμούσε το, τότε μόλις 50 χιλιάδες κατοίκους, σε μια από τις πιο δύσκολες περιόδους της βυζαντινής ιστορίας. Ακολούθησε ο πρώτος αποκλεισμός της Κωνσταντινούπολης από τα στρατεύματα του Βαγιαζήτ (1393-1394), ενώ τα σύνορα της οθωμανικής κυριαρχίας έφθαναν ήδη στο Δούναβη.

Ερωτήσεις

- 1. Ποιοι παράγοντες συνέβαλαν, κατά την άποφή σας, στην ανάπτυξη της στρατιωτικής ισχύος των Οθωμανών;**
- 2. Γιατί οι Οθωμανοί επεκτάθηκαν γρήγορα στη Χερσόνησο του Αίμου;**

7. Η άλωση της Κωνσταντινού- -πολης

α. Αναζήτηση βοήθειας στη Δύση

Ο κίνδυνος από την προέλαση των Τούρκων ανάγκασε τον Μανουήλ Β' Παλαιολόγο (1391-1425) να ταξιδέψει στη Δύση για να ζητήσει βοήθεια. Παντού (Βενετία, Παρίσι, Λονδίνο) έγινε δεκτός με μεγάλες τιμές και προκάλεσε στους Δυτικούς αισθήματα θαυμασμού και συμπάθειας, το ταξίδι του όμως στην πράξη δεν είχε ουσιαστικό αποτέλεσμα. Ενώ ακόμη βρισκόταν στο Παρίσι, έλαβε μια πολύ σημαντική είδηση: Ο σουλτάνος των Τούρκων Βαγιαζήτ είχε υποστεί πανωλεθρία στη μάχη της Άγκυρας από το στρατό των Μογγόλων του Ταμερλάνου (1402). Η ήττα αυτή προκάλεσε μεγάλη εσωτερική κρίση στο

κράτος των Οθωμανών και το Βυζάντιο έπαψε να πληρώνει φόρο υποτέλειας και εξασφάλισε, παρά την αδυναμία του, παράταση ζωής μισού αιώνα.

Ο κίνδυνος άρχισε να αναβιώνει όμως από το 1421, όταν ανέβηκε στο θρόνο των σουλτάνων ο Μουράτ Β', ο οποίος επανέλαβε την επιθετική πολιτική του Βαγιαζήτ και ανέτρεψε σύντομα την προηγούμενη κατάσταση. Το 1422 άρχισε συστηματική πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, η οποία σώθηκε για μια ακόμη φορά χάρη στην αντοχή των τειχών της. Το 1423 οι Τούρκοι εισέβαλαν στην Πελοπόννησο και την κατέστησαν φόρου υποτελή (1426).

Το 1425 έγινε αυτοκράτορας ο Ιωάννης Η' Παλαιολόγος (1425-1448), ο οποίος έκανε μια τελευταία προσπάθεια να εξασφαλίσει βοή-

θεια από τη Δύση. Στη Σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας δέχθηκε την πλήρη υποταγή της Ορθόδοξης στην Καθολική Εκκλησία (1438-1439). Ο βυζαντινός λαός όμως δεν αποδέχθηκε τις συμφωνίες αυτές. Το εχθρικό λαϊκό αίσθημα κατά των Λατίνων συμπυκνώνεται στην περίφημη φράση του μεγάλου δούκα Λουκά Νοταρά, όταν πληροφορήθηκε την Ένωση: Είναι προτιμότερο να δω να κυριαρχεί στην αγορά της Πόλης το φακιόλι (τουρμπάνι) των Τούρκων παρά η καλύπτρα των Λατίνων!

Στο μεταξύ οι Τούρκοι αντιμετώπιζαν δυσχέρειες στη Βαλκανική από το βοεβόδα της Τρανσυλβανίας Ιωάννη Ουνυάδη και τον αλβανό ηγέτη Γεώργιο Σκεντέρμπεη, οι οποίοι πέτυχαν λαμπρές νίκες εναντίον τους. Σταυροφορία όμως, που

οργανώθηκε στη Δύση, για να σταματήσει την προέλαση των Τούρκων, συντρίφθηκε τελικά στη Βάρνα το (1444).

**Ο Ιωάννης Η' Παλαιολόγος σε
μετάλλιο του φλωρεντινού χαρακτή
V. Pisano (Παρίσι, Hotel des
Medailles).**

β. Η Άλωση

Η εξέλιξη των γεγονότων οδήγησε ώστε οι Τούρκοι να μείνουν απερίσπαστοι από απειλές και να αφοσιωθούν στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, που αποτέλεσε ένα από τα δραματικότερα γεγονότα της παγκόσμιας ιστορίας. Προηγήθηκε η οικοδόμηση στις ευρωπαϊκές ακτές των στενών του Βοσπόρου ενός επιβλητικού φρουρίου. Το Ρούμελη-Χισάρ, όπως ονομάστηκε, απέκοψε την πρωτεύουσα από τα λιμάνια του Ευξείνου και της στέρησε τη δυνατότητα να προμηθεύεται σιτηρά από εκεί. Ακολούθως ο σουλτάνος Μωάμεθ Β' εισέβαλε στις ελληνικές κτήσεις της Πελοποννήσου, για να εμποδίσει τον Δεσπότη του Μορέως να σπεύσει σε βοήθεια της Πόλης. Μετά τις προκαταρκτικές αυτές ενέργειες

άρχισε η τακτική πολιορκία της Πόλης, την οποία ανέλαβε να υπερασπισθεί με αυτοθυσία ο Κωνσταντίνος ΙΑ' Παλαιολόγος (1449-1453).

Στην κρίσιμη αυτή στιγμή η βοήθεια της Δύσης υπήρξε ισχνή και ανεπαρκής. Ένας από αυτούς που έσπευσαν σε βοήθεια ήταν ο γενουάτης πολεμιστής Ιουστινιάνης. Όμως, η υπεροπλία των Τούρκων σε έμψυχο (αναλογία 10 προς 1) και άψυχο υλικό ήταν συντριπτική. Όπως παρατηρήθηκε εύστοχα, τα κανόνια έκριναν τα πάντα.

Με τη γενική επίθεση της 29ης Μαΐου η Κωνσταντινούπολη, παρά την ηρωική αντίσταση των ολιγάριθμων υπερασπιστών της, έπεσε στα χέρια των Τούρκων. Ακολούθησαν φοβερές σφαγές και λεηλασίες. Αυτά επιτάχυνε τη πτώση και των υπόλοιπων ελεύθερων περι-

οχών. Τελευταία η Τραπεζούντα υπέκυψε στους Οθωμανούς το 1461. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δεν υπήρχε πια.

γ. Το Βυζάντιο μετά την Άλωση

Η πνευματική παράδοση του Βυζαντίου δεν έσβησε με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και την υποταγή της αυτοκρατορίας. Η επίδρασή της παρέμεινε αισθητή στα ευρωπαϊκά κράτη, ενώ συνετέλεσε στη διατήρηση της πνευματικής ταυτότητας των Βαλκανικών λαών, Κληρονόμος των πνευματικών παραδόσεων και των πολιτικών ιδεών του Βυζαντίου φιλοδόξησε, μετά την Άλωση, να γίνει η Ρωσία. Η Μόσχα θεωρήθηκε ως Τρίτη Ρώμη, ιδίως από τότε που ο τσάρος Ιβάν Γ', ο θεμελιωτής της ενότητας των ρωσικών χωρών, νυμφεύθηκε την

ανηψιά του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα, υιοθέτησε το δικέφαλο αετό στα λάβαρα του και εισήγαγε στη Μόσχα το βυζαντινό τελετουργικό.

Η Δυτική Ευρώπη, εξάλλου, στα χρόνια του Ανθρωπισμού και της Αναγέννησης, βρήκε στο Βυζάντιο την πηγή, από την οποία γεύθηκε τους καρπούς του αρχαίου πνεύματος.

Στιγμιότυπα από την πολιορκία της Πόλης

Το πρωί (της 7ης Μαΐου) πάλι οι Τούρκοι έβαλαν με το μεγάλο τηλεβόλο λίγο χαμηλότερα κι εγκρέμισαν ένα μεγάλο κομμάτι - τα ίδια δεύτερη και τρίτη φορά. Κι όταν ήταν πια μεγάλο το χάλασμα, άμέσως πλήθος ασκέρια όρμησαν αλαλάζοντας στο μέρος αυτό πατώντας

Η πολιορκία και η άλωση της Πόλης από τους Τούρκους το 1453. Το Ρωσικό Χρονικό του Νέστορα Ισκεντέρη, απόδ. Μ. Αλεξανδρόπουλος, Αθήνα 1978,58.

Η απάντηση των Ελλήνων στις προτάσεις των Τούρκων για την παράδοση της Κων/πόλης

Ο γιος του άρχοντα της Σινώπης, κάποιος Ισμαήλ, έκανε προτάσεις στους Έλληνες για ειρήνευση, λέγοντάς τους τα εξής: " Έλληνες, δεν καταλαβαίνετε ότι βρίσκεσθε στην κόψη του ξυραφιού; Γιατί δεν στέλνετε μία πρεσβεία για ειρήνη στο Σουλτάνο; Αν θελήσετε, μπορώ να μεσολαβήσω εγώ να γίνει μία συμφωνία με το Σουλτάνο με την απαραίτητη βέβαια αμοιβή. Αν δε γίνει

αυτή η συμφωνία, ο πληθυσμός ό-
λος θα σκλαβωθεί, ακόμη και τις γυ-
ναίκες και τα παιδιά και όλους σας
ο Σουλτάνος θα σας εξοντώσει, και
δε θα υπάρξει μεγαλύτερη συμφο-
ρά. Γι' αυτό λοιπόν να στείλετε όσο
πιο γρήγορα μπορείτε ένα έμπιστο
πρόσωπο στο στρατόπεδο του
Σουλτάνου, έτσι ώστε όταν πάει ε-
κεί να μπορώ εγώ να διαπραγμα-
τευτώ την ειρήνη". Αυτά έλεγε
στους Έλληνες, οι οποίοι συσκέ-
πτονταν. θεώρησαν τελικά ότι έ-
πρεπε να στείλουν έναν αγγελια-
φόρο για να πληροφορηθούν τις
προθέσεις του Σουλτάνου και τότε
να αποφασίσουν ποιο είναι το κα-
λύτερο και πιο συμφέρον για αυ-
τούς. Έστειλαν λοιπόν έναν άσημο
άντρα για να μάθουν ποια ήταν η
γνώμη του Σουλτάνου. Όταν αυτός
έφτασε στο τουρκικό στρατόπεδο,

αφού είχε προηγηθεί και ο Ισμαήλ, ο Σουλτάνος πρόσταξε να πληρώνεται στον ίδιο κάθε χρόνο φόρος, ύψους 100000 (νομισμάτων). Αν οι Έλληνες δεν ήταν σε θέση να κάνουν αυτό, θα μπορούσαν να πάνε όπου ήθελαν, αφού εγκαταλείψουν την πόλη παίρνοντας μαζί τα υπάρχοντά τους. Μόλις αυτές οι προτάσεις ανακοινώθηκαν στους Έλληνες, αυτοί αποφάσισαν να αγωνιστούν με κίνδυνο της ζωής τους, παρά έτσι χωρίς αντίσταση να εγκαταλείψουν την πόλη και να φύγουν μακριά με τα πλοία.

(Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, Ιστοριών Αποδείξεις δέκα, Απόδειξη, VIII).

Το τουρκικό πυροβολικό μπροστά στην Κωνσταντινούπολη. Μικρογραφία χειρογράφου (Κωνσταντινούπολη, βιβλιοθήκη Τοπκαπί).

γ. Το Βυζάντιο μετά την Άλωση

Η πνευματική παράδοση του Βυζαντίου δεν έσβησε με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και την υποταγή της αυτοκρατορίας. Η επίδρασή της παρέμεινε αισθητή στα ευρωπαϊκά κράτη, ενώ συνέτελεσε στη διατήρηση της πνευματικής ταυτότητας των Βαλκανικών λαών. Κληρονόμος των πνευματικών παραδόσεων και των πολιτικών ιδεών του Βυζαντίου φιλοδόξησε, μετά την Άλωση, να γίνει η Ρωσία. Η Μόσχα θεωρήθηκε ως Τρίτη Ρώμη, ιδίως από τότε που ο τσάρος Ιβάν Γ', ο θεμελιωτής της ενότητας των ρωσικών χωρών, νυμφεύθηκε την ανηψιά του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα, υιοθέτησε το δικέφαλο αετό στα λάβαρα του

και εισήγαγε στη Μόσχα το βυζαντινό τελετουργικό.

Η Δυτική Ευρώπη, εξάλλου, στα χρόνια του Ανθρωπισμού και της Αναγέννησης, βρήκε στο Βυζάντιο την πηγή, από την οποία γεύθηκε τους καρπούς του αρχαίου πνεύματος.

Ερωτήσεις

1. Μπορείτε να εξηγήσετε τις αντιδυτικές διαθέσεις μεγάλης μερίδας του λαού και των αξιωματούχων κατά της παραμονής της Άλωσης;

2. Ποια ήταν η κυριότερη προσφορά του Βυζαντίου στον ευρωπαϊκό πολιτισμό;

3. Μελετήστε το παράθεμα από του Λ. Χαλκοκονδύλη και απαντήστε στις εξής ερωτήσεις:

α) Συμφωνείτε με την άποψη του μεσολαβητή Ισμαήλ ότι ήταν μάταιος ο αγώνας των υπερασπιστών της Κων/πολης;

β) Ποια η απάντηση των Ελλήνων στην πρόταση του Τούρκου Σουλτάνου για την παράδοση της πόλης;

8. Η δυτική Ευρώπη στη διάρκεια του ύστερου Μεσαίωνα

α. Οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη

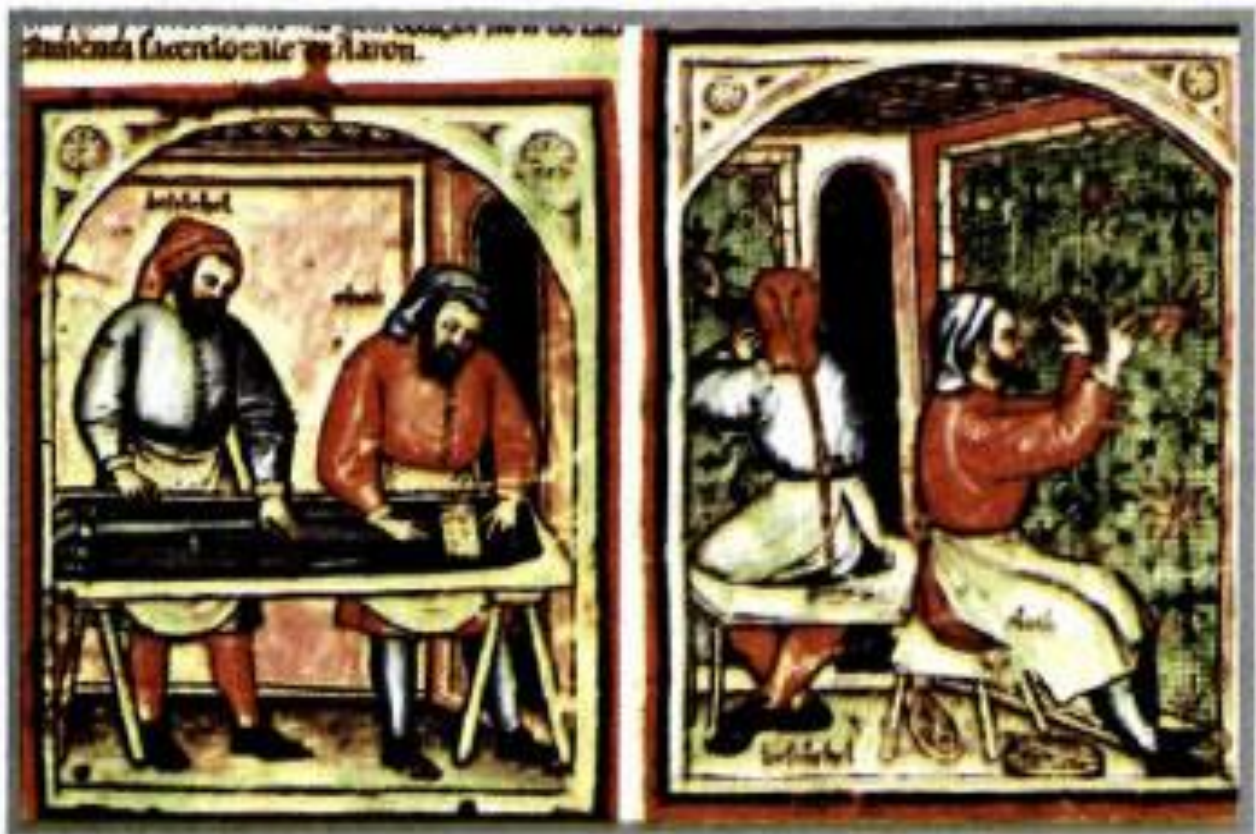
Ο 13ος αιώνας ήταν για τη δυτική Ευρώπη εποχή ευμάρειας. Η αγροτική παραγωγή αυξήθηκε, ενώ η εφαρμογή καινοτομιών, όπως ο νερόμυλος, το υδραυλικό πριόνι και ο ποδοκίνητος αργαλειός, επέτρεψε την ανάπτυξη της βιοτεχνίας μεταξωτών και άλλων πολυτελών ενδυμάτων, κυρίως στη Φλάνδρα και τη Βόρεια Ιταλία.

Η αύξηση της παραγωγής επέδρασε ευνοϊκά στο εμπόριο. Η ανάπτυξή του συνδέθηκε με την κατασκευή δρόμων, τη βελτίωση της ναυτικής τεχνολογίας και τη γενίκευση του θεσμού των εμποροπανηγύρεων. Συγχρόνως άρχισαν να

αναδεικνύονται νέες πόλεις όπως η Φλωρεντία και το Μιλάνο.

Δείγμα της οικονομικής ευρωστίας, ιδίως των ιταλικών πόλεων, ήταν και το γεγονός ότι τα νομίσματά τους, όπως τα βενετικά δουκάτα, εκτόπισαν σιγά σιγά από τις διεθνείς αγορές τα βυζαντινά και τα ισλαμικά νομίσματα και έδωσαν στη Δύση οικονομικό κύρος και νομισματική ανεξαρτησία.

Ο 13ος αιώνας είναι επίσης εποχή δημογραφικής ανάπτυξης, τόσο στην ύπαιθρο, όσο και στις πόλεις. Ο πληθυσμός των δυτικοευρωπαϊκών χωρών σχεδόν διπλασιάστηκε, ενώ ο πληθυσμός ορισμένων ανεπτυγμένων οικονομικά πόλεων, όπως π.χ. της Φλωρεντίας, πολλαπλασιάστηκε.

**Κατασκευαστές ενδυμάτων και
ταπετσαριών. Από ιταλικό
χειρόγραφο που χρονολογείται περί
το 1400.**

β. Κοινωνικές μεταβολές

Οι οικονομικές μεταβολές ενίσχυσαν την κεντρική εξουσία στις χώρες της Δύσης και μείωσαν τη δύναμη των μικρών φεουδαρχών. Η ανώτερη όμως αριστοκρατία διατήρησε τη θέση της και συνεργάστηκε με την κεντρική εξουσία.

Στην ύπαιθρο, πολλοί αγρότες κατόρθωσαν να εξαγοράσουν τις υποχρεώσεις τους προς τους φεουδάρχες και να βελτιώσουν θεαματικά τη θέση τους. Η μεγάλη μάζα όμως γινόταν σταδιακά όλο και φτωχότερη.

Στις πόλεις οι επαγγελματίες οργανώθηκαν σε συντεχνίες. Αλλά, παρόλο που οι περισσότεροι είχαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα, την πόλη κυβερνούσε συνήθως μια μικρή ομάδα ισχυρών οικογενειών,

**οι πατρίκιοι, που συγκροτούσαν
σχεδόν κατά αποκλειστικότητα τα
δημοτικά συμβούλια.**

Πορεία αυτομαστιγούμενων κατά το έτος 1348. Μικρογραφία από χειρόγραφο του 14ου αι. Σύμφωνα με το κείμενο οι προσκυνητές περιφέρονταν με σταυρούς και σημαίες στα χέρια, προσπαθώντας να εξορκίσουν την πανούκλα.

Σημειώσεις ενός μοναχού για το Μαύρο Θάνατο στην Πομερανία

Η πανούκλα χτύπησε όλη τη γη για είκοσι σχεδόν χρόνια, προκαλώντας μεγάλη ακρίβεια και πείνα. Όταν ήλθαμε στη μονή, ένα κιλό σίκαλη στοίχιζε 10 σελίνια (υποδιαίρεση της γκίλντας), δηλαδή μισή γκίλντα (είδος νομίσματος). Στα μέρη μας σήμερα το κιλό στοιχίζει μια γκίλντα, αλλά στον πορθμό και στα σύνορα μιάμιση γκίλντα γι' αυτό πολλοί λαϊκοί πέθαναν από την πανούκλα και την πείνα. Ο Θεός έστειλε τότε την επιδημία του στον κόσμο και ερήμωσε τη γη.

Η, Busley κ. ά., *Geschichtliche weltkunde, Ausgabe fur Gymnasien in Bayern*, τόμ. 2, Φραγκφούρτη 1981 157.

γ. Η κρίση της φεουδαρχίας

Η περίοδος από το 1270 περίπου ως το 1330 ήταν περίοδος κρίσης. Η αύξηση του πληθυσμού ξεπέρασε το ρυθμό ανάπτυξης της αγροτικής παραγωγής και παρουσιάστηκε σοβαρό πρόβλημα επισιτισμού. Επί πλέον, οι αγρότες παρήγαν τώρα κατά προτίμηση προϊόντα που προορίζονταν για το διεθνές εμπόριο (π.χ. κρασί, λινάρι κ.λπ.) αντί των δημητριακών, Έτσι η οικονομία εξαρτήθηκε από την εμπορική συγκυρία και το πρόβλημα επισιτισμού εντάθηκε. Μια σειρά, εξάλλου, από φυσικές καταστροφές, όπως π.χ. πλημμύρες, προκάλεσαν μεγάλες ζημιές τόσο στην αγροτική οικονομία όσο και στο εμπόριο και τη βιοτεχνία, ενώ και οι γεννήσεις μειώθηκαν σημαντικά.

Το μεγαλύτερο πλήγμα για την ευρωπαϊκή κοινωνία του 14ου αι. ήταν ο Μαύρος Θάνατος, επιδημία βουβωνικής πανώλης που από το 1347 ως το τέλος του αιώνα διαδόθηκε σε όλη την Ευρώπη και εξόντωσε περίπου τα δύο πέμπτα του ευρωπαϊκού πληθυσμού.

Τη δημογραφική και οικονομική φθορά που προκάλεσαν η πείνα και οι επιδημίες, συμπλήρωσε ο καταστροφικός και μακροχρόνιος Εκατονταετής Πόλεμος (1339-1453) ανάμεσα στη Γαλλία και την Αγγλία.

Η εξαθλίωση των φτωχών και η επιβολή νέων φόρων προκάλεσαν εξεγέρσεις τόσο στις πόλεις (π. χ. στη Φλωρεντία) όσο και στην ύπαιθρο, εξεγέρσεις που κατεστάλησαν βίαια, αλλά είχαν μακροπρόθεσμα δύο θετικά αποτελέσματα: τη συμμετοχή των συντεχνιών στα δημο-

τικά συμβούλια των πόλεων και την αύξηση των μισθών των εργαζομένων στις βιοτεχνίες. Οι κοινωνικές αυτές συγκρούσεις εξέφρασαν τη γενικότερη κρίση της φεουδαρχίας και προετοίμασαν την αλλαγή των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων.

δ. Η συγκρότηση κρατών και η αιχμαλωσία της Αβινιόν

Ήδη από τα τέλη του 13ου αι. οι βασιλείς στην Αγγλία και ιδίως στη Γαλλία προσπάθησαν με τη βοήθεια των αστών (εμπόρων, τραπεζιτών και βιοτεχνών) να υποτάξουν τους φεουδάρχες και να συγκροτήσουν ισχυρά κράτη. Στην προσπάθειά του αυτή ο βασιλιάς της Γαλλίας βρέθηκε αντιμέτωπος με τον πάπα και τον υποχρέωσε, με τη σύμφωνη γνώμη μιας γενικής συνέλευσης στην οποία συμμετείχαν και α-

στοί, να μεταφέρει την έδρα του από τη Ρώμη στην Αβινιόν (1309-1378). Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την αποκαλούμενη αιχμαλωσία της Αβινιόν, μια από τις μεγαλύτερες ταπεινώσεις που δέχθηκε ποτέ η κεφαλή της καθολικής εκκλησίας. Η ταπείνωση της Αβινιόν και κάποια φαινόμενα διαφθοράς (φιλαργυρία, εξαγορά αξιωμάτων και ευνοιοκρατία) στους κόλπους της ιεραρχίας συνέβαλαν στο να τραυματιστεί το ηθικό κύρος της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και να αρχίσει να διατυπώνεται ήδη από τα τέλη του Μεσαίωνα το αίτημα για θρησκευτική μεταρρύθμιση.

Στην Γαλλία, η μοναρχία παρουσίασε ισχυρές τάσεις για συγκεντρωτική εξουσία και κατόρθωσε να επιβληθεί στους φεουδάρχες. Στην Αγγλία όμως, οι φεουδάρχες συνερ-

γάστηκαν με τον κλήρο και τους αστούς και επέβαλαν σημαντικούς περιορισμούς στη βασιλική εξουσία. Τις απαιτήσεις τους τις διατύπωσαν στην περίφημη **Μεγάλη Χάρτα των Ελευθεριών (Magna Charta, 1215)**, την οποία αναγκάστηκε να αποδεχθεί ο βασιλιάς Ιωάννης Α' ο Ακτήμονας. Τα επόμενα χρόνια ιδρύθηκε το Αγγλικό Κοινοβούλιο, το οποίο αποτελούσαν ευγενείς και αστοί. Από το κοινοβούλιο αυτό, που συνεδρίασε για πρώτη φορά το 1295, προήλθαν η Βουλή των Αντιπροσώπων και η Βουλή των Λόρδων.

Αντίθετα με την Γαλλία και την Αγγλία, στη Γερμανία δεν μπόρεσε να συγκροτηθεί ενιαίο κράτος που θα συνένωνε τα φέουδα και τα

επί μέρους κρατίδια, γιατί εκεί οι μεγάλοι φεουδάρχες κατόρθωσαν να επιβάλουν χωρίς περιορισμούς τη βούλησή τους στους βασιλείς.

Από τη Μεγάλη Χάρτα των Ελευθεριών (1215)

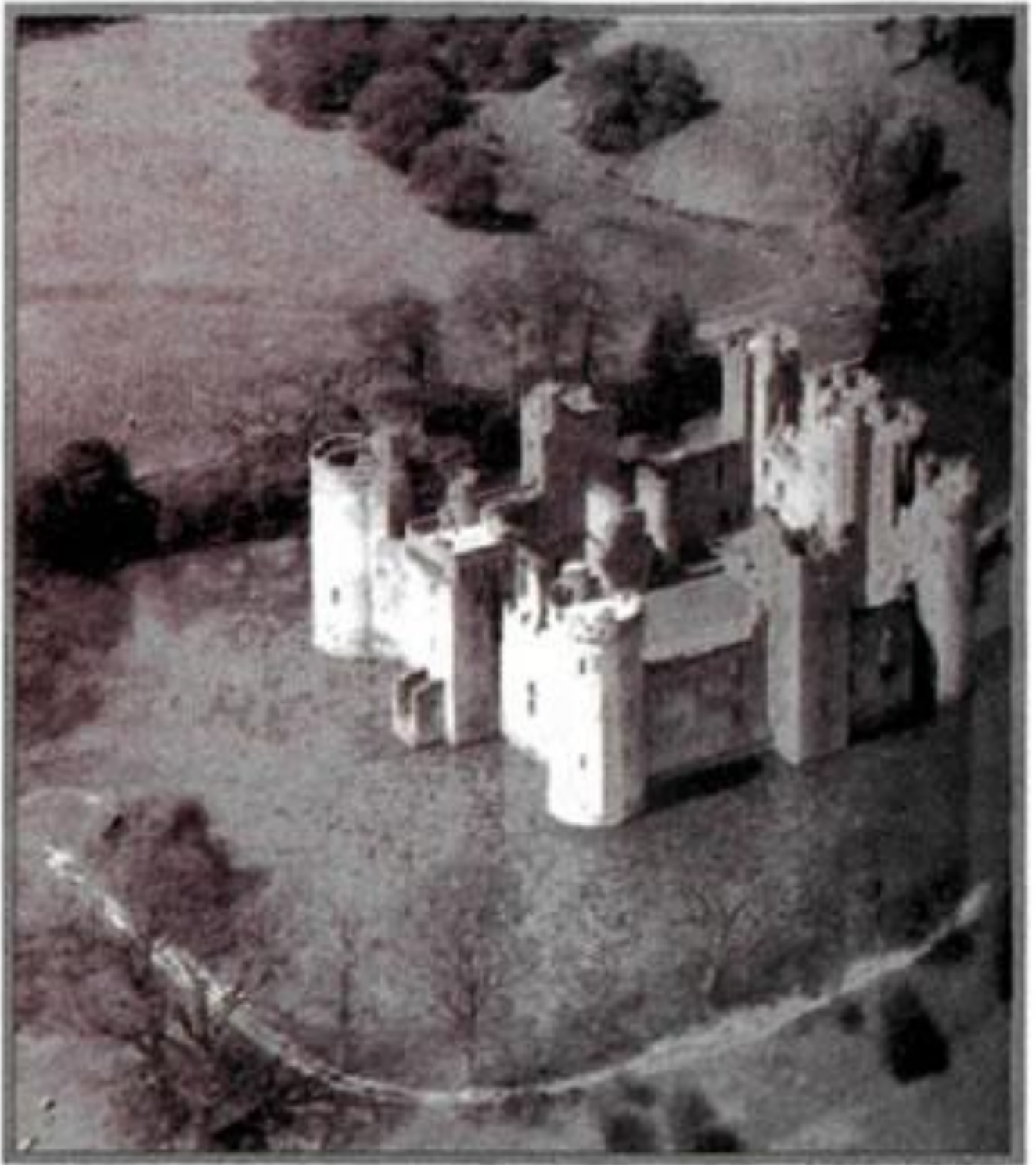
Η Αγγλική Εκκλησία παραμένει ελεύθερη, τα δικαιώματα και οι ελευθερίες της απαραβίαστες. Δεν επιτρέπεται να επιβληθούν φόροι στο Βασίλειο μας, χωρίς την έγκριση του Κοινοβουλίου.

Η πόλη του Λονδίνου πρέπει να διατηρήσει όλα τα αρχαία προνόμια της και τις ελεύθερες συνήθειές της. Εκτός αυτού επιβεβαιώνουμε ότι όλες οι άλλες πόλεις, οι κώμες, τα χωριά και τα λιμάνια διατηρούν τα αρχαία προνόμιά τους.

Κανείς ελεύθερος άνθρωπος δεν επιτρέπεται να συλληφθεί ή να φυ-

λακισθεί ή να χάσει την περιουσία του ή να εξορισθεί ή να θιγεί με οποιοδήποτε τρόπο, εκτός αν υπάρχει σχετική νόμιμη απόφαση ανθρώπου της τάξης του ή αν αυτό προβλέπεται από τους νόμους της χώρας.

H. Busley κ.ά., Geschichtliche Weltkunde, Ausgabe für Gymnasien in Bayern, τομ.2, Φραγκφούρτη 1981, 99-700.

**Κάστρο του 14ου αιώνα Bodiam,
Sussex (Αγγλία).**

Ερωτήσεις

1. Τι είδους δικαιώματα προστάτευε ο Μεγάλος Χάρτης των Ελευθεριών και ποια σημασία είχε για το αγγλικό πολιτικό σύστημα;

2. Πώς εκδηλώθηκε και πού οφειλόταν η παρακμή του παπισμού στη διάρκεια του 14ου αιώνα;

Κεφάλαιο 5

Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ: ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ, ΤΕΧΝΗ

Κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, ο χώρος της Μεσογείου από πολλές απόψεις αποτελεί και πολιτισμική ενότητα. Στα γράμματα, την επιστήμη, την τεχνολογία και τις τέχνες όλοι οι λαοί που κατοικούν σ' αυτόν το χώρο έχουν να επιδείξουν αξιόλογα επιτεύγματα. Παρά τις εθνικές, δογματικές και λοιπές διαφορές μεταξύ Βυζαντίου και Δύσης, μεταξύ χριστιανικού και ισλαμικού κόσμου, οι πολιτισμικές επικοινωνίες, οι ποικίλες διασταυρώσεις και αλληλεπιδράσεις, που παρατηρούνται

σε όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, διαμορφώνουν ένα κοινό πολιτιστικό πλαίσιο, στο οποίο βρίσκονται οι ρίζες του νεότερου δυτικού πολιτισμού.

Στο Βυζάντιο, ο πολιτισμός που αναπτύσσεται είναι συνέπεια μιας πρωτότυπης σύνθεσης ελληνιστικών, ρωμαϊκών και χριστιανικών στοιχείων. Σλάβοι, Βούλγαροι και Ρώσοι θα δεχθούν άμεσα τις βυζαντινές επιρροές.

Στη Δυτική Ευρώπη, η οποία υφίσταται αρχικά τις αρνητικές συνέπειες των αλληπάλληλων επιδρομών των γερμανικών φύλων, η επαφή με την κλασική αρχαιότητα οδηγού, στους τελευταίους αιώνες του Μεσαίωνα, στην πνευματική και καλλιτεχνική αναγέννηση.

Οι Άραβες, στηριγμένοι και στην ελληνιστική παράδοση, δημιούργησαν ένα δικό τους πολιτισμό και συνέβαλαν στην πολιτισμική ανάπτυξη της Δυτικής Ευρώπης.

1. Ο Βυζαντινός πολιτισμός

α. Γράμματα, επιστήμες, τεχνολογία

Η Φιλοσοφία. Η χριστιανική σκέψη κυριάρχησε στην πνευματική εξέλιξη του Βυζαντίου. Ο χαρακτήρας της χριστιανικής θρησκείας και οι συχνές έριδες για δογματικά ζητήματα έστρεψαν το ενδιαφέρον σε περιοχές της διάνοησης που δεν ευνοούσαν τη συνέχιση της αρχαίας ελληνικής και λατινικής πνευματικής παράδοσης. Ωστόσο, η αρχαία ελληνική φιλοσοφία δεν ήταν

άγνωστη στους Βυζαντινούς, ενώ, αντίθετα, στη Δυτική Ευρώπη διαδόθηκε μόλις το 12ο αιώνα, από αραβικές μεταφράσεις των έργων του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη.

Στην περίοδο της εικονομαχίας, σημαντικοί εκκλησιαστικοί συγγραφείς, όπως ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός, αντλούσαν φιλοσοφικά επιχειρήματα από τα έργα του Αριστοτέλη, του Πλάτωνα και των Νεοπλατωνικών, για να ενισχύσουν τις θέσεις τους υπέρ των εικόνων και γενικότερα υπέρ του χριστιανικού δόγματος.

Η πλατωνική φιλοσοφία άσκησε μεγάλη επίδραση στους βυζαντινούς λογίους. Στην περίοδο της μακεδονικής δυναστείας, ο σημαντικότερος λόγιος ήταν ο Μιχαήλ Ψελλός, πολυγραφότατος συγγραφέας,

του οποίου τα ενδιαφέροντα καλύπτουν τη φιλοσοφία, τη θεολογία και κάθε είδος επιστήμης της εποχής του. Ο Μιχαήλ Ψελλός διηύθυνε τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανδιδακτηρίου (Πανεπιστημίου) της Μαγναύρας, που είχε ιδρυθεί τον 9ο αιώνα στην Κωνσταντινούπολη.

Αργότερα, κατά τις τελευταίες δεκαετίες της ιστορίας του Βυζαντίου, παρατηρείται σφοδρή αντίθεση μεταξύ πλατωνικών, με επικεφαλής τον Γεώργιο Γεμιστό ή Πλήθωνα (1360-1452) και αριστοτελικών, με επικεφαλής τον Γεώργιο Σχολάριο Γεννάδιο (1405-1468). Η μεγαλύτερη προσφορά του Πλήθωνα στον ευρωπαϊκό πολιτισμό είναι η συμβολή του στην ίδρυση της Πλατωνικής Ακαδημίας στη Φλωρεντία και γενικότερα στην αναγέννηση των

πλατωνικών σπουδών στην Ιταλία. Ο Γεώργιος Σχολάριος, πρώτος πατριάρχης με-τά την Άλωση, ήταν βαθύς γνώστης της δυτικής θεολογίας και μετέφρασε, από τα λατινικά, έργα του Θωμά Ακινάτη και άλλων συγγραφέων. Οι αριστοτελικοί φιλόσοφοι της τελευταίας περιόδου του Βυζαντίου αποκατέστησαν την αυθεντική αριστοτελική σκέψη, μεταφράζοντας σωστά -σε αντίθεση με τους Άραβες- στα λατινικά τα έργα του Αριστοτέ-λη, και έτσι συνέβαλαν σημαντικά στην ευρωπαϊκή Αναγέννηση.

Πολύ σημαντικό για την πρόοδο της φιλοσοφίας και των γραμμάτων στο Βυζάντιο υπήρξε το έργο που επιτέλεσαν πολλά μοναστήρια και κυρίως η Μονή Στουδίου στην Κωνσταντινούπολη, όπου γινόταν

συστηματική αντιγραφή χειρογράφων των κλασικών συγγραφέων.

**Το διάταγμα της εικονομαχικής
συνόδου της Ιερείας (754)**

Ομόφωνα ορίζουμε ότι οι παντός είδους εικόνες που έχουν κατασκευασθεί από κάθε είδους υλικό και έχουν ζωγραφιστεί από τον κακότεχνο χρωστήρα των εικονογράφων θα είναι στο μέλλον απόβλητες από τις χριστιανικές εκκλησίες και ξένες και αποκρουστικές για τους Χριστιανούς. Και κανένας πια να μην έχει το δικαίωμα να ασκεί το ανόσιο και ασεβές αυτό επάγγελμα. Όποιος τολμά από δω και πέρα να κατασκευάζει ή να προσκυνά ή να τοποθετεί σε εκκλησία

ή ιδιωτική κατοικία ή να αποκρύπτει εικόνες, αν αυτός είναι επίσκοπος ή διάκονος, να καθαιρείται, αν είναι μοναχός ή λαϊκός, να αναθεματίζεται και να είναι υπόλογος απέναντι στους αυτοκρατορικούς νόμους, με την κατηγορία ότι στρέφεται ενάντια στις διαταγές του θεού και είναι εχθρός των πατροπαράδοτων δογμάτων.

H. Hennephof (εκδ.) *Textus Byzantinos ad Iconomachiam pertinentes in usum academicum*, Λέιντεν 1969, 73..

Οι αποφάσεις και ο λεγόμενος "όρος" της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου (787)

Ανατράπηκαν οι αποφάσεις της εικονοκλαστικής συνόδου (754) μετά από εμπειριστατωμένη εισήγηση, που πιθανότατα έκανε ο πατριάρχης Ταράσιος. Η εικονομαχία καταδικάσθηκε ως αίρεση, απόφασίσθηκε η καταστροφή της εικονομαχικής φιλολογίας και η αναστήλωση των εικόνων, χωρίς να γίνει διάκριση στο υλικό κατασκευής τους ή στον χώρο που ήταν εκτεθειμένες. Ο συνοδικός "Όρος" προσδιόριζε επακριβώς τον σκοπό της "εικονικής ανατυπώσεως": "αυτοί που κοιτάζουν τις εικόνες θυμούνται και ποθούν τις εικονιζόμενες μορφές και απονέμουν σ' αυτές ασπασμό και

τιμητική προσκύνηση, όχι την αληθινή λατρεία που ταιριάζει μόνο στη θεία φύση. Γιατί η τιμή που απονέμεται στην εικόνα μεταβαίνει στην πρωτότυπη έννοια και όποιος προσκυνάει την εικόνα προσκυνάει (ουσιαστικά) την υπόσταση του εικονιζόμενου σ' αυτή".

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Η'
(Αθήνα 1979),

Η Χρονογραφία-Ιστοριογραφία.

Η χρονογραφία είναι ένα είδος που αναπτύχθηκε από βυζαντινούς συγγραφείς με την πρόθεση να προβληθεί η συμβολή του Βυζαντίου στην ιστορία της σωτηρίας του ανθρώπου. Τα χρονικά είναι γραμμένα σε απλή γλώσσα, περιγράφουν κατά κανόνα αξιοπερίεργα φαινόμενα, σεισμούς, καταιγίδες,

εκλείψεις κ.ά., με αυστηρή χρονολογική σειρά, συνήθως από κτίσεως κόσμου. Οι συγγραφείς τους δεν ενδιαφέρονται για την αντικειμενική παρουσίαση των γεγονότων και απευθύνονται σε αναγνώστες με χαμηλή μόρφωση. Σε αρκετές περιπτώσεις, όταν οι χρονογραφίες αφορούν ιστορικά πρόσωπα ή γεγονότα για τα οποία οι ιστορικές μαρτυρίες είναι ελάχιστες ή ανύπαρκτες, αποτελούν μοναδικές πηγές πληροφόρησης για τους ιστορικούς, δεν χαρακτηρίζονται όμως πάντοτε από αξιοπιστία. Σημαντικοί χρονογράφοι της περιόδου της Εικονομαχίας είναι ο Θεοφάνης ο Ομολογητής, που η χρονογραφία του αναφέρεται στην περίοδο από τον 3ο ως τις αρχές του 9ου αιώνα και ο Γεώργιος Μοναχός, του οποίου η χρονογραφία αποτελεί ιστο-

ρία από κτίσεως κόσμου ως το 842 μ.Χ.

Η σημασία της Ιστορίας

Η παρουσία της ιστορίας γίνεται πρόχωμα πανίσχυρο εναντίον του ρεύματος του χρόνου και, κατά κάποιο τρόπο, σταματά την ακάθεκτη ροή του. Και όλα όσα γίνονται στο πέρασμά του, εκείνα μεν που ξεχωρίζουν τα αρπάζει, τα συγκρατεί και τα σφίγγει δυνατά και δεν τ'αφήνει να γλιστρήσουν στον βυθό της λησμονιάς. Αυτά γνωρίζοντας καλά εγώ η Άννα, κόρη των βασιλέων Αλεξίου και Ειρήνης και γέννημα και θρέμμα της πορφύρας και κάθε άλλο παρά άγευστη από παιδεία, αφού και τα ελληνικά έχω στο έπακρο σπουδάσει και την ρητορική δεν παραμέλησα και μελέτησα

εξονυχιστικά και τα συγγράμματα του Αριστοτέλους και τους διάλους επίσης του Πλάτωνος και αφού βασάνισα το μυαλό μου με την τετράδα των μαθηματικών επιστημών (όσα η φύση και η μελέτη των επιστημών έδωσαν και ο Θεός από ψηλά επιβράβευσε πρέπει να διαλαλούνται κι ας μη θεωρηθεί περιαυτολογία έπειτα βοήθησαν πολύ και οι περιστάσεις), εγώ λοιπόν η Άννα θέλω με τούτη μου τη συγγραφή να αφηγηθώ τις πράξεις του πατέρα μου.

Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς πρόλογος,
μετ. Α. Γεωργιάδου.

Η ιστοριογραφία αποτελεί είδος που αναπτύχθηκε από συγγραφείς,

οι οποίοι είχαν συνήθως ως πρότυπα τους ιστορικούς της ελληνικής κλασικής αρχαιότητας. Οι ιστοριογράφοι αυτοί στόχευαν στην αντικειμενική περιγραφή και αναζητούσαν τις αιτιακές σχέσεις των ιστορικών γεγονότων, ενώ στην πλειονότητά τους ήταν ανώτεροι διοικητικοί υπάλληλοι ή και μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Ο Μιχαήλ Ψελλός στη Χρονογραφία του περιγράφει γεγονότα της σύγχρονης του ιστορίας. Κυρίαρχη φυσιογνωμία στην ιστοριογραφία της εποχής των Κομνηνών είναι η Άννα Κομνηνή, από τους μεγαλύτερους ιστορικούς του Βυζαντίου, η οποία στο σύγγραμμά της Αλεξίας περιγράφει τα ιστορικά συμβάντα της εποχής της βασιλείας του Αλέξιου Α' Κομνηνού, του πατέρα της.

Οι ιστορικοί της Άλωσης Μιχαήλ Κριτόβουλος και Γεώργιος Σφραντζής επιχειρούν να μιμηθούν τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη. Ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, τέλος, τόνισε την ενότητα του Χριστιανικού κόσμου απέναντι των Οθωμανών.

Η Λογοτεχνία. Κατά τους πρώτους αιώνες της ιστορίας του Βυζαντίου το κυριότερο λογοτεχνικό είδος που αναπτύσσεται είναι η εκκλησιαστική υμνογραφία. Κορυφαίος εκπρόσωπος της είναι ο Ιωάννης Δαμασκηνός (675-754), ο οποίος συνέθεσε αριστουργηματικούς κανόνες, ύμνους και τροπάρια σε αρχαία ποιητικά μέτρα. Σημαντικοί επίσης υμνογράφοι είναι ο Κοσμάς ο Μελωδός, ο Θεόδωρος Στουδίτης και η Κασσία ή Κασσιανή, στην οποία οφείλεται το γνωστό τροπά-

ριο Κύριε, η εν πολλαίς α-μαρτίαις περιπεσούσα γυνή... που ψάλλεται τη Μεγάλη Τρίτη.

Κατά τους επόμενους αιώνες η υμνογραφία παρακμάζει. Κατά το 10ο αιώνα εμφανίζονται τα πρώτα ακριτικά τραγούδια, εμπνευσμένα από τους αγώνες των ακριτών κατά των Αράβων, που σηματοδοτούν την αρχή της νεοελληνικής δημοτικής ποίησης. Το σημαντικότερο έργο της εποχής των Μακεδόνων αυτοκρατόρων είναι το έπος Βασίλειος Διγενής Ακρίτας, το οποίο απηχεί αραβικές επιδράσεις και γράφηκε τον 11ο αιώνα. Κατά το 12ο αιώνα επικρατεί στη λογοτεχνία η δημώδης γλώσσα, την οποία χρησιμοποίησαν και πολλοί λόγιοι. Ο κυριότερος από αυτούς τους λογίους είναι

ο Θεόδωρος Πρόδρομος (γνωστός ως Πτωχοπρόδρομος), διάσημος για τα πτωχοπροδρομικά ποιήματά του, στα οποία διεκτραγωδεί προσωπικές περιπέτειες, ασκώντας ταυτόχρονα κοινωνική κριτική.

Κατά την περίοδο των Παλαιολόγων αναπτύχθηκε κυρίως το έμμετρο ιπποτικό μυθιστόρημα σε δημώδη γλώσσα, υπό την επίδραση είτε του ελληνιστικού μυθιστορήματος είτε δυτικών προτύπων (π.χ. Ιμπέριος και Μαργαρώνα). Εξαιρετικό ιστορικό και γλωσσικό ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το έμμετρο Χρονικόν του Μορέως, γραμμένο από κάποιον εξελληνισμένο, αλλά όχι με φιλικά αισθήματα για τους Έλληνες, Φράγκο.

Η Θεολογία.Οι διαμάχες για δογματικό και γενικότερα θεολογικά

ζητήματα που απασχόλησαν τους Βυζαντινούς, κυρίως κατά τους πρώτους αιώνες της αυτοκρατορίας, είχαν ως συνέπεια την ανάδειξη σημαντικών εκκλησιαστικών συγγραφέων. Έτσι, τον 7ο αιώνα ο Μάξιμος Ομολογητής ασχολήθηκε στα συγγράμματά του με τις δύο φύσεις του Χριστού, αντικρούοντας τις απόψεις των μονοφυσιτών και μονοθελητών. Την ίδια περίοδο ο Ιωάννης ο της κλίμακος ή Ιωάννης Σχολαστικός στο έργο του Περί Παραδείσου περιγράφει τις βαθμίδες της κλίμακας, η οποία οδηγεί τον άνθρωπο από τη γη στον ουρανό, δηλαδή στην πνευματική ολοκλήρωση. Το έργο αυτό αγαπήθηκε πολύ στο Μεσαίωνα και μεταφράστηκε στα λατινικά, τα αραμαϊκά, τα αραβικά, τα γερμανικά και σε άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Από τους

πιο ονομαστούς εκκλησιαστικούς συγγραφείς της περιόδου της Εικονομαχίας είναι ο Ιωάννης Δαμασκηνός.

Στην περίοδο των Μακεδόνων ο σημαντικότερος εκπρόσωπος όχι μόνο των εκκλησιαστικών αλλά και των κλασικών γραμμάτων υπήρξε ο πατριάρχης Φώτιος. Το σπουδαιότερο έργο του είναι η Βιβλιοθήκη ή Μυριόβιβλος, όπου παρέχονται σημαντικές πληροφορίες για πολλά έργα αρχαίων ελλήνων και χριστιανών συγγραφέων, τα οποία δεν σώζονται. Σημαντικοί επίσης εκκλησιαστικοί συγγραφείς της περιόδου αυτής είναι οι Θεσσαλονικείς αδελφοί Κωνσταντίνος (Κύριλλος) και Μεθόδιος, με κυριότερη προσφορά τους τη μετάφραση στα σλαβικά από τα ελληνικά λειτουργικών βιβλίων και βιβλίων από την Παλαιά

και Καινή Διαθήκη. Ο Συμεών Νέος Θεολόγος (949-1022) είναι ο σπουδαιότερος βυζαντινός μυστικιστής και διάσημος θεολόγος της περιόδου αυτής. Τα συγγράμματά του και οι απόψεις του συγκινούσαν ιδιαίτερα τους μοναχούς. Ο Συμεών κηρύσσει ότι ο πιστός, για να πετύχει την ένωση με τον Θεό, τη θέωση, πρέπει να απαλλαγεί από κάθε κακό και να καταφύγει σε δάκρυα, νηστείες και άλλες πράξεις μετάνοιας.

Κατά το 14ο αιώνα, το σημαντικότερο θεολογικό κίνημα στο Βυζάντιο, που επηρέασε πολύ και τους ρώσους θεολόγους, ήταν ο Ησυχασμός (με τη μοναξιά, τη σιωπή, τον ασκητισμό, την προσευχή και την καρδιά, μέσα στην οποία είναι συγκεντρωμένη η νόηση, επιτυγχάνεται η επικοινωνία με τον Θεό). Ε-

πικεφαλής του κινήματος του Ησυχασμού ήταν ο Γρηγόριος Παλαμάς (1296-1359/60).

Ο Φώτιος χαρακτηρίζει το ρήτορα Αισχίνη

Ο λόγος του είναι αυθόρμητος και πηγαίος και επιτρέπει να θαυμάζουμε όχι τόσο την τέχνη, όσο το χαρακτήρα του. Διότι η δεινότητα του διαπιστώνεται με τους λόγους, περισσότερο όμως είναι απόδειξη του χαρακτήρα του. Και όσον αφορά τις λέξεις που χρησιμοποιεί, είναι ανεπιτήδευτος και εύστοχος, όσο για τη σύνθεση των λόγων του δεν είναι ούτε πολύ χαλαρός όπως ο Ισοκράτης, ούτε πολύ συνοπτικός και συνθετικός όπως ο Λυσίας. Όμως δεν υστερεί καθόλου από τον Δημοσθένη στην πνοή και στην ένταση. Χρησιμοποιεί περιεχόμενο

και γλώσσα όχι για να επιδείξει τέχνη, αλλά επειδή το επιβάλλει η αναγκαιότητα των πραγμάτων. Γι' αυτό και η γλώσσα του φαίνεται κατά κάποιον τρόπο αθώα, ώστε να ταιριάζει και στους δημόσιους και ιδιωτικούς λόγους (...).

**Φώτιος, Μυριόβιλος, Migne.
Patrologia Graeca, 103, στήλη 117.**

Ο Πατριάρχης Φώτιος ένθρονος σε δημόσια συζήτηση.
(Μικρογραφία από χειρόγραφο, (Μαδρίτη, Εθνική
Βιβλιοθήκη).

Η Επιστήμη και η Τεχνολογία. Οι Βυζαντινοί ενδιαφέρθηκαν για τις φυσικές επιστήμες, τα Μαθηματικά, την Αστρονομία και την Ιατρική, όπως αποδεικνύει το έργο σημαντικών ανθρώπων του πνεύματος. Στην εποχή του Ηρακλείου ο Στέφανος ο Αλεξανδρινός δίδαξε στο πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης φιλοσοφία, μαθηματικά και μουσική, αλλά με τα μαθηματικά αναμειγνύει και πολλά στοιχεία αστρολογίας, πράγμα συνηθισμένο κατά το Μεσαίωνα. Ο Αλέξανδρος ο Τραλλιανός (525-605) ασχολήθηκε με την ιατρική και θεωρείται ο σημαντικότερος γιατρός στην ιστορία του Βυζαντίου. Ο σημαντικότερος επιστήμονας του 9ου αιώνα είναι ο Λέων ο Φιλόσοφος ή Μαθηματικός. Ασχολήθηκε με τα αρχαία

μαθηματικά και τις φυσικές επιστήμες και συνέγραψε έργα, όπου συνδυάζει επιστημονικές, αστρολογικές και μαντικές απόψεις.

Σημαντικοί φιλόσοφοι και λόγιοι του Βυζαντίου υπήρξαν επίσης και ονομαστοί επιστήμονες, μαθηματικοί, αστρονόμοι, γιατροί κ.ά, όπως ο Μιχαήλ Ψελλός, ο Γεώργιος Ακροπολίτης, ο Γεώργιος Παχυμέρης, ο Θεόδωρος Μετοχίτης κ.ά.

Οι Βυζαντινοί επιδίδονταν στην κατασκευή αστρολάβων, ηλιακών ρολογιών και βαλλιστρών. Η σημαντικότερη όμως τεχνολογική επινόηση για στρατιωτικούς σκοπούς ήταν το υγρόν πυρ, ένα μίγμα από εύφλεκτα υλικά που δεν έσβηνε όταν ερχόταν σε επαφή με το νερό και εκτοξευόταν στα εχθρικά πλοία με ειδικούς σωλήνες. Στον Λέοντα το Φιλόσοφο ή Μαθηματικό

αποδίδεται η επινόηση ενός είδους οπτικού τηλέγραφου, ενός συστήματος με το οποίο προειδοποιούνταν οι Βυζαντινοί για τις αραβικές επιδρομές στα σύνορα της αυτοκρατορίας.

β. Η βυζαντινή τέχνη

Μια από τις αρνητικές συνέπειες της εικονομαχικής κρίσης του 8ου και 9ου αιώνα ήταν οι εκτεταμένες καταστροφές έργων τέχνης και η ανάσχεση της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Ωστόσο, στους επόμενους αιώνες της Μακεδονικής δυναστείας, παρατηρείται σημαντική ανάπτυξη της τέχνης, γεγονός που οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό, σε αξιόλογους αυτοκράτορες, από τους οποίους ορισμένοι υπήρξαν προστάτες των τεχνών ή ακόμα και καλλιτέχνες. Κατά τον 11ο και 12^ο αιώνα

η οικονομική καχεξία του κράτους επηρεάζει άμεσα την καλλιτεχνική δημιουργία, ενώ, αντίθετα, κατά το 14ο και 15ο αιώνα η τέχνη εμφανίζει ορισμένα χαρακτηριστικά που θα δικαιολογούσαν τον όρο αναγέννηση. Πρόκειται για την Παλαιολόγεια Αναγέννηση, που παρουσιάζεται παράλληλα ή ανεξάρτητα από τη δυτική αναγέννηση.

Η Αρχιτεκτονική

Το βασικό αρχιτεκτονικό σχέδιο των βυζαντινών ναών στηρίζεται στο ορθογώνιο παραλληλόγραμμο σχήμα που είχαν οι βασιλικές, δημόσια ρωμαϊκά κτίσματα. Με την προσθήκη του τρούλου τον 6ο αιώνα, στην Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης, δημιουργήθηκε ένας νέος ρυθμός, η τρουλαία βασιλική, ο οποίος εξελίχθηκε σταδιακά σε όλη

τη διάρκεια της βυζαντινής ιστορίας. Ωστόσο, ορισμένα χαρακτηριστικά του ρυθμού αυτού παρέμειναν σταθερά, όπως π.χ, η κόγχη στην ανατολική πλευρά και ο νάρθηκας στη δυτική. Μετά την εικονομαχία, στη διάρκεια της Μακεδονικής δυναστείας, επικράτησε ο ρυθμός του εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο, στον οποίο το βασικό αρχιτεκτονικό σχέδιο αποτελείται από ένα σταυρό, εγγεγραμμένο σε τετράγωνο. Παραλλαγή του ρυθμού αυτού είναι ο αγιορείτικος τύπος, στον οποίο καταλήγουν σε κόγχες οι τρεις από τις τέσσερις κεραίες του σταυρού: η ανατολική, η βόρεια και η νότια. Σε ορισμένες περιπτώσεις κατασκευάζονται τρούλοι και πάνω από κάθε κεραία του

σταυρού, δημιουργώντας έτσι τον πεντάτρουλο ρυθμό. Ο οκταγωνικός τύπος, στον οποίο ο τρούλος στηρίζεται σε οκτάγωνο, εφαρμόστηκε σε μερικούς από τους λαμπρότερους βυζαντινούς ναούς (Μονή Δαφνιού, Μονή Χίου, Όσιος Λουκάς, Άγιοι Θεόδωροι Μυστρά κ.λπ.). Σημαντικά έργα βυζαντινής αρχιτεκτονικής κτίστηκαν αργότερα στην ευρύτερη περιοχή της βυζαντινής ακτινοβολίας στη Δύση, όπως π.χ. ο Άγιος Μάρκος της Βενετίας.

Το μέγεθος των βυζαντινών ναών και ο πλούτος στον εικονογραφικό διάκοσμο μεταβάλλονται ανάλογα με την οικονομική και πολιτική κατάσταση της αυτοκρατορίας. Σε περιόδους ακμής οι ναοί που χτίζονται έχουν συνήθως μεγάλες διαστάσεις και πλούσιο διάκοσμο,

ενώ συμβαίνει το αντίθετο σε περιόδους παρακμής. Οι εξωτερικές επιφάνειες των ναών προδίδουν, κατά κανόνα, προχειρότητα ως προς τα χρησιμοποιούμενα υλικά, ενώ αντίθετα, οι εσωτερικοί χώροι κοσμούνται με ψηφιδωτά, τοιχογραφίες, φορητές εικόνες και έργα ξυλογλυπτικής.

Μόνο από την περίοδο της Μακεδονικής δυναστείας και εξής παρατηρείται η τάση να κοσμούνται και οι εξωτερικές επιφάνειες των ναών με κεραμοπλαστική και άλλα διακοσμητικά στοιχεία.

**Η μονή των Μαγγάνων (χτίστηκε από τον Κωνσταντίνο Θ')
Ο ναός, σαν ουρανός, στολίστηκε παντού με χρυσά άστρα ή ακριβέ-**

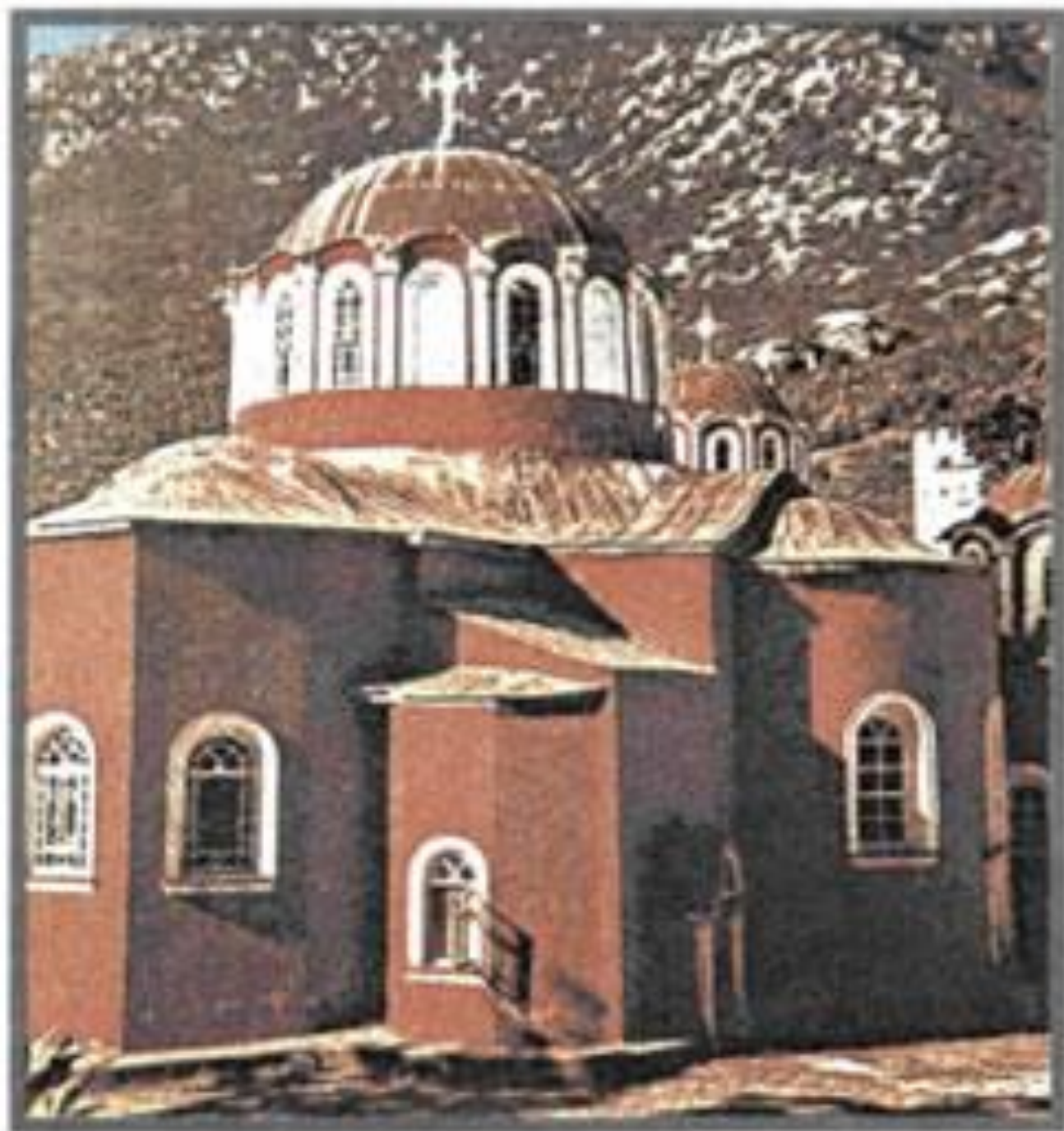
στερα, ο ουράνιος θόλος κατά διαστήματα διακοσμήθηκε με χρυσό, ενώ όλος ο ναός καλύφθηκε με χρυσό, σαν να πήγαζε από ένα κέντρο και το χρυσό ρεύμα κατάκλυζε την επιφάνεια. Και όλοι θαύμαζαν όλα τα μέρη, το μέγεθος του ναού, το κάλλος της συμμετρίας, την αναλογία των μερών, τη συνύπαρξη κάθε είδους ομορφιάς, τα τρεχούμενα νερά, τον περίβολο, τα άνθη, τα δροσερά βότανα που ποτίζονταν ακατάπαυστα, τις σκιές των δέντρων, το χάρμα του λουτρού.

Μιχ. Ψελλός. Χρονογραφία, VI, 185-18

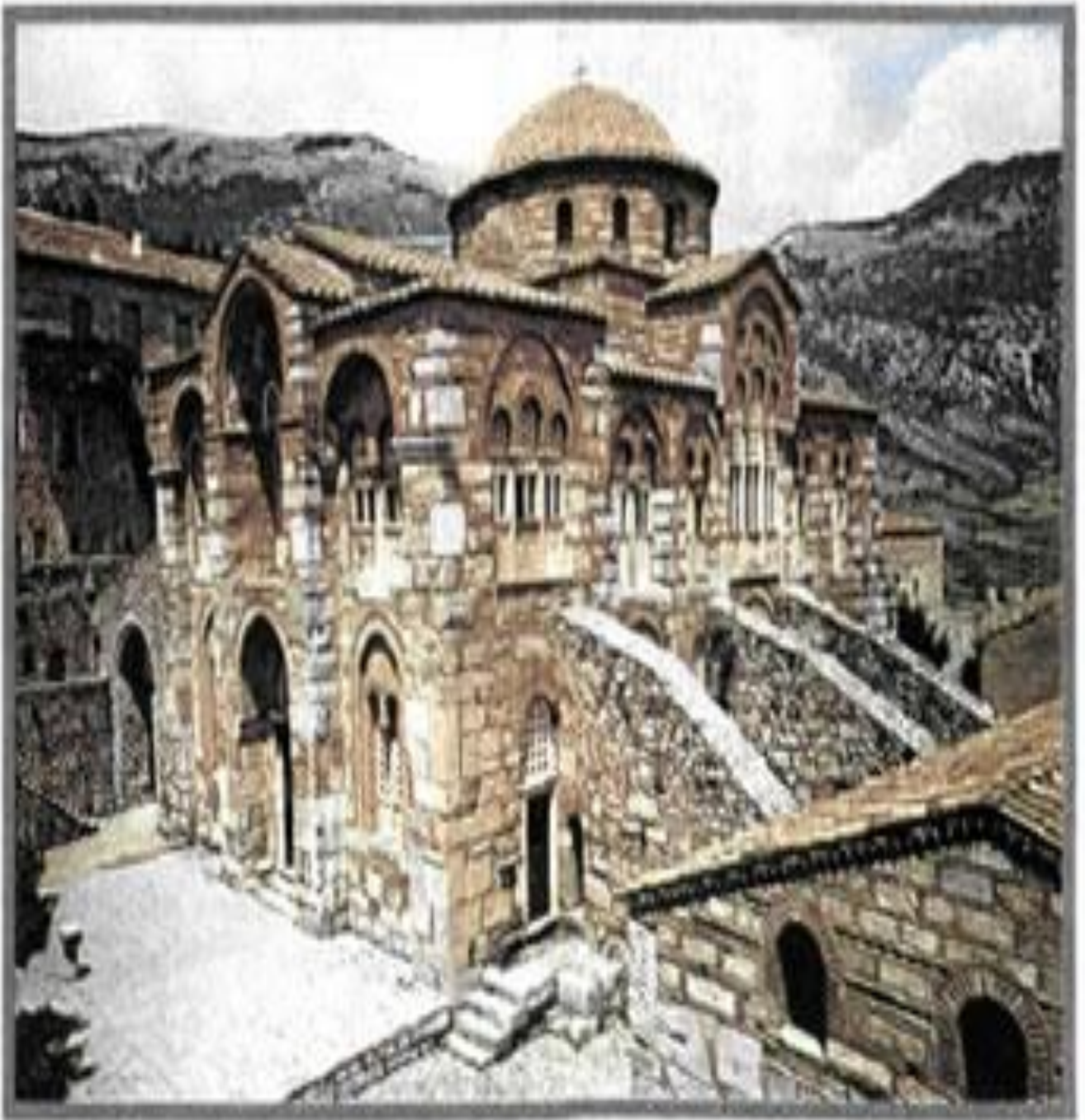

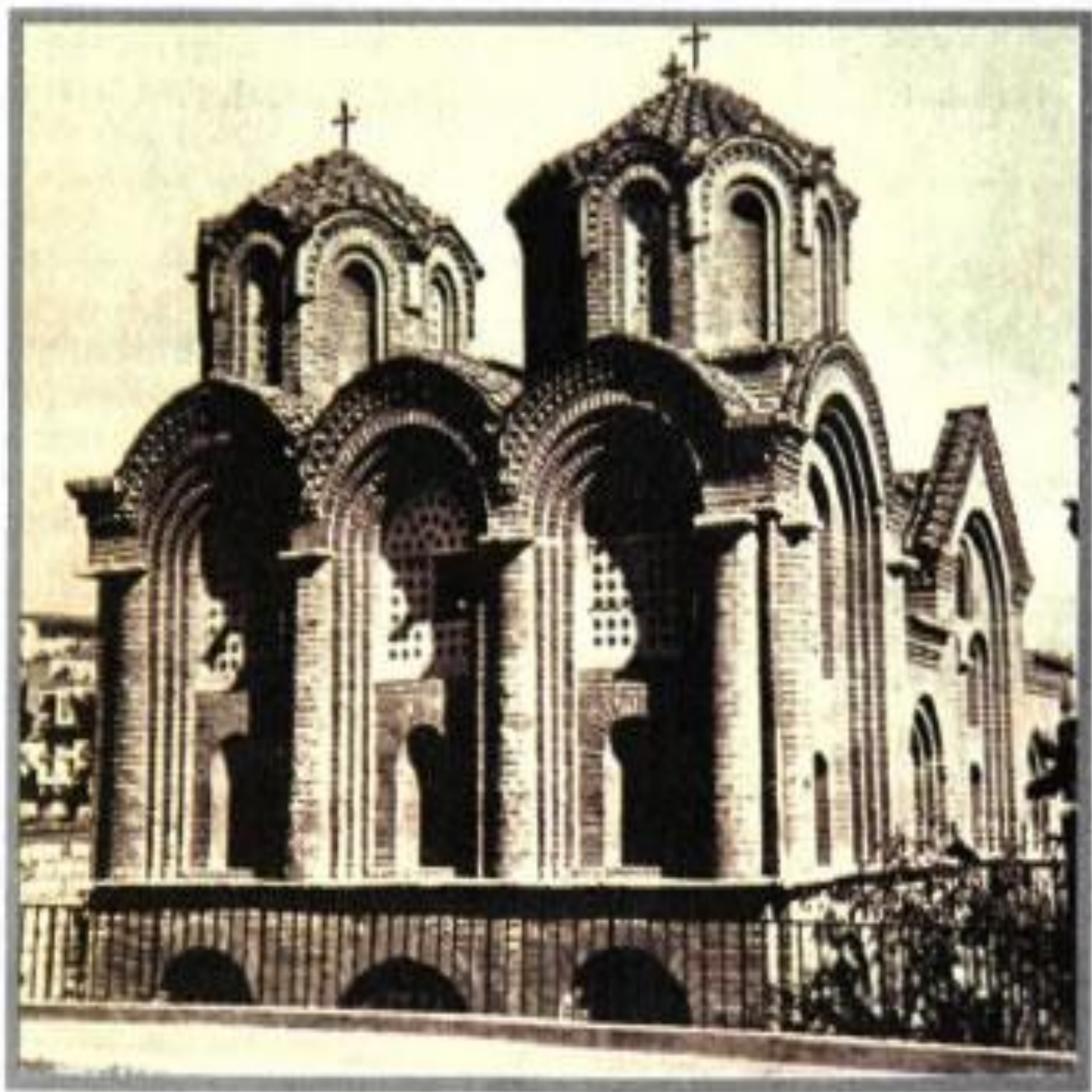
**Η Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης, αρχές
8ου αι.**

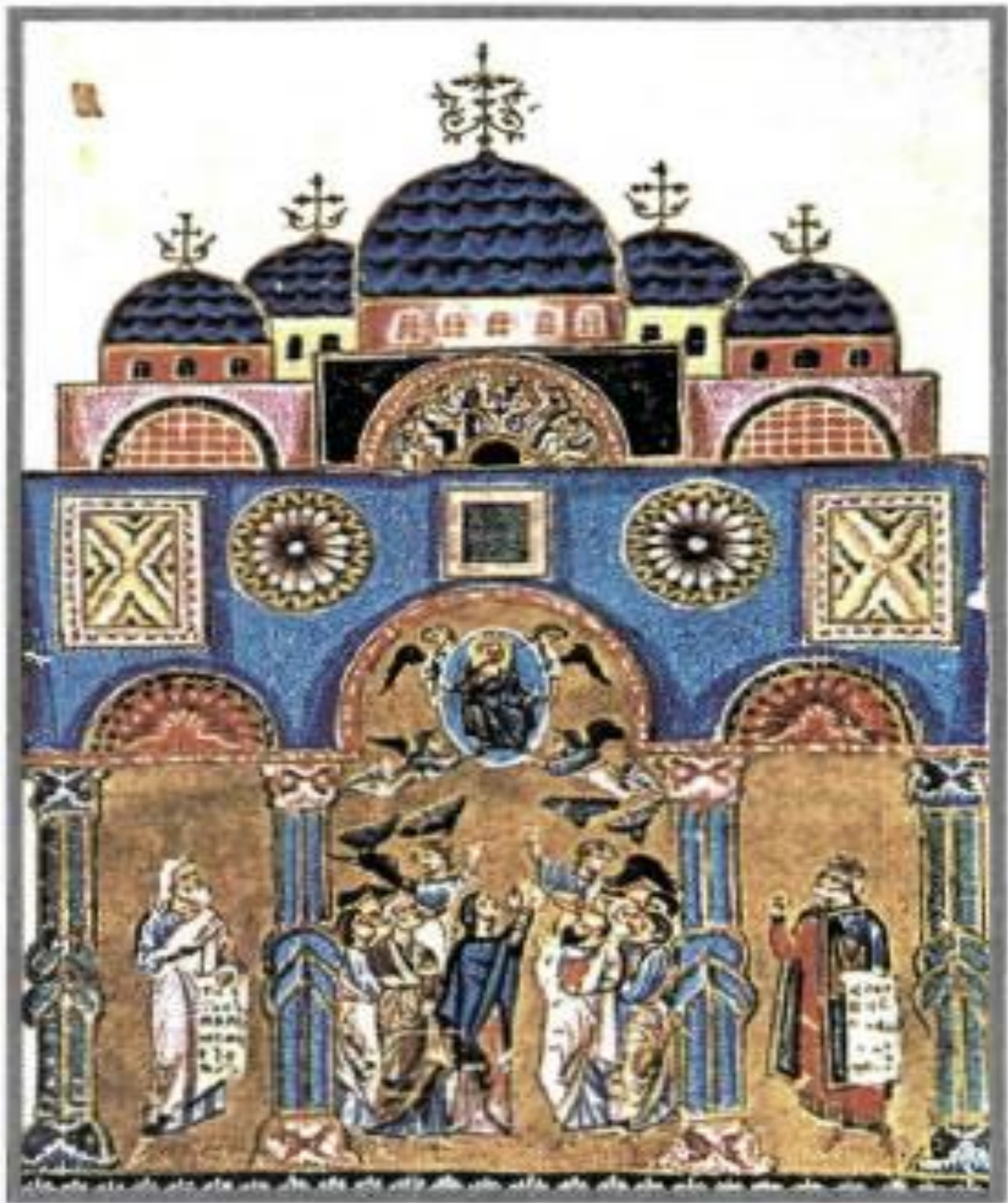
**Το Καθολικό της μονής Μεγίστης
Λαύρας, Άγιον Όρος, 10ος αι.
Αθωνίτικος τύπος του
"σταυροειδούς εγγεγραμμένου "**

Ο Όσιος Λουκάς, Βοιωτία, 11ος αι.

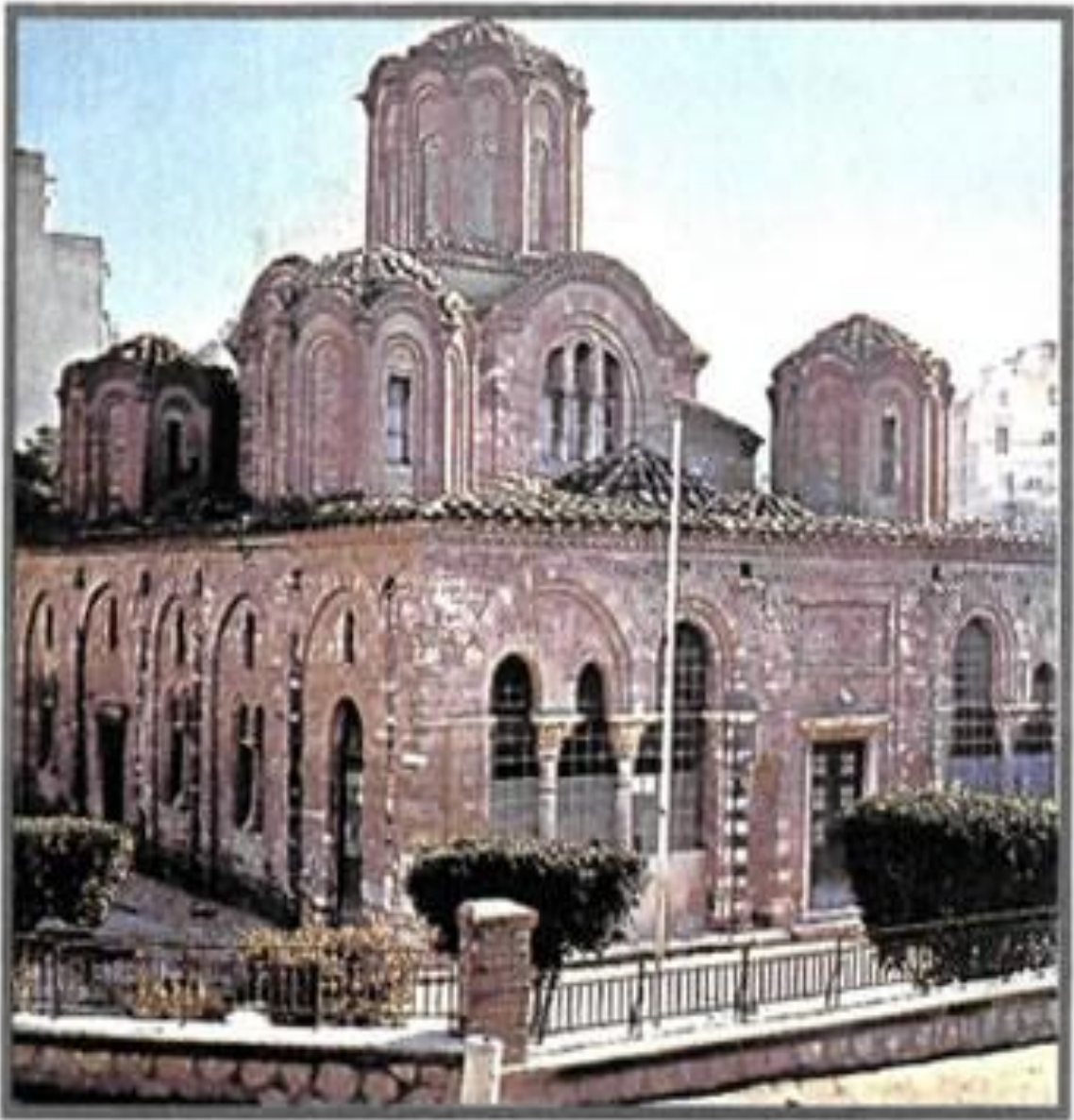
**Η Παναγία των Χαλκέων,
Θεσσαλονίκη. Εγκαινιάστηκε το
1028.**

Η "Νέα Εκκλησία", που έκτισε ο Βασίλειος Α', όπως απεικονίζεται σε μικρογραφία του 12ου αιώνα, Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη

Ο Άγιος Μάρκος της Βενετίας. Ο ναός σχεδιάστηκε σύμφωνα με το ναό των Αγίων Αποστόλων στην Κωνσταντινούπολη και το εσωτερικό τον διακοσμήθηκε από βυζαντινούς καλλιτέχνες.

**Θεσσαλονίκη, οι Άγιοι Απόστολοι,
1312-1315. Αντιπροσωπευτικό
δείγμα παλαιολόγεια
εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής.**

Η Ζωγραφική

Οι ανεικονικές αντιλήψεις* για τη ζωγραφική, που επικράτησαν κατά την περίοδο της εικονομαχίας, προκάλεσαν οπισθοδρόμηση της θρησκευτικής ζωγραφικής, η οποία, την περίοδο αυτή, περιορίζεται στην απεικόνιση συμβόλων και φυσιοκρατικών παραστάσεων. Το κλίμα αυτό μεταβάλλεται στην περίοδο της Μακεδονικής δυναστείας, κατά την οποία διαμορφώνεται το πρόγραμμα της εικονογράφησης στο εσωτερικό των ναών: Στην κορυφή του τρούλου εικονογραφείται ο Παντοκράτορας, περιστοιχιζόμενος από αγγέλους και προφήτες, στην αψίδα του Ιερού η Θεοτόκος, ανάμεσα στους αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ στα λοφία του τρούλου οι

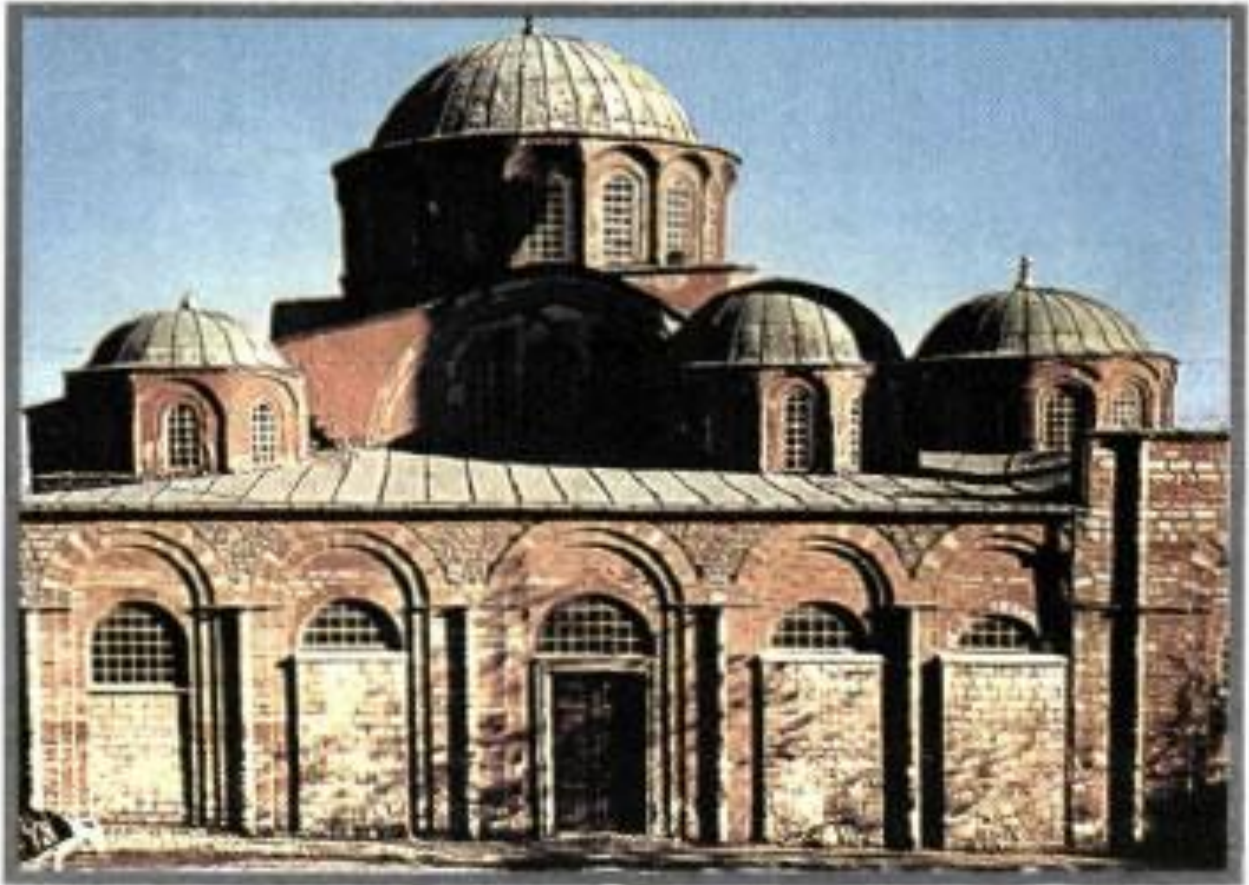

τέσσερις Ευαγγελιστές και στους τοίχους οι δεσποτικές γιορτές, οι Άγιοι και οι Μάρτυρες. Τα λαμπρότερα έργα της μνημειακής ζωγραφικής* ανήκουν στην ψηφιδογραφία (Δαφνί, Νέα Μονή Χίου, Όσιος Λουκάς κ.α.), η οποία αναπτύσσεται σε περιόδους οικονομικής άνθησης.

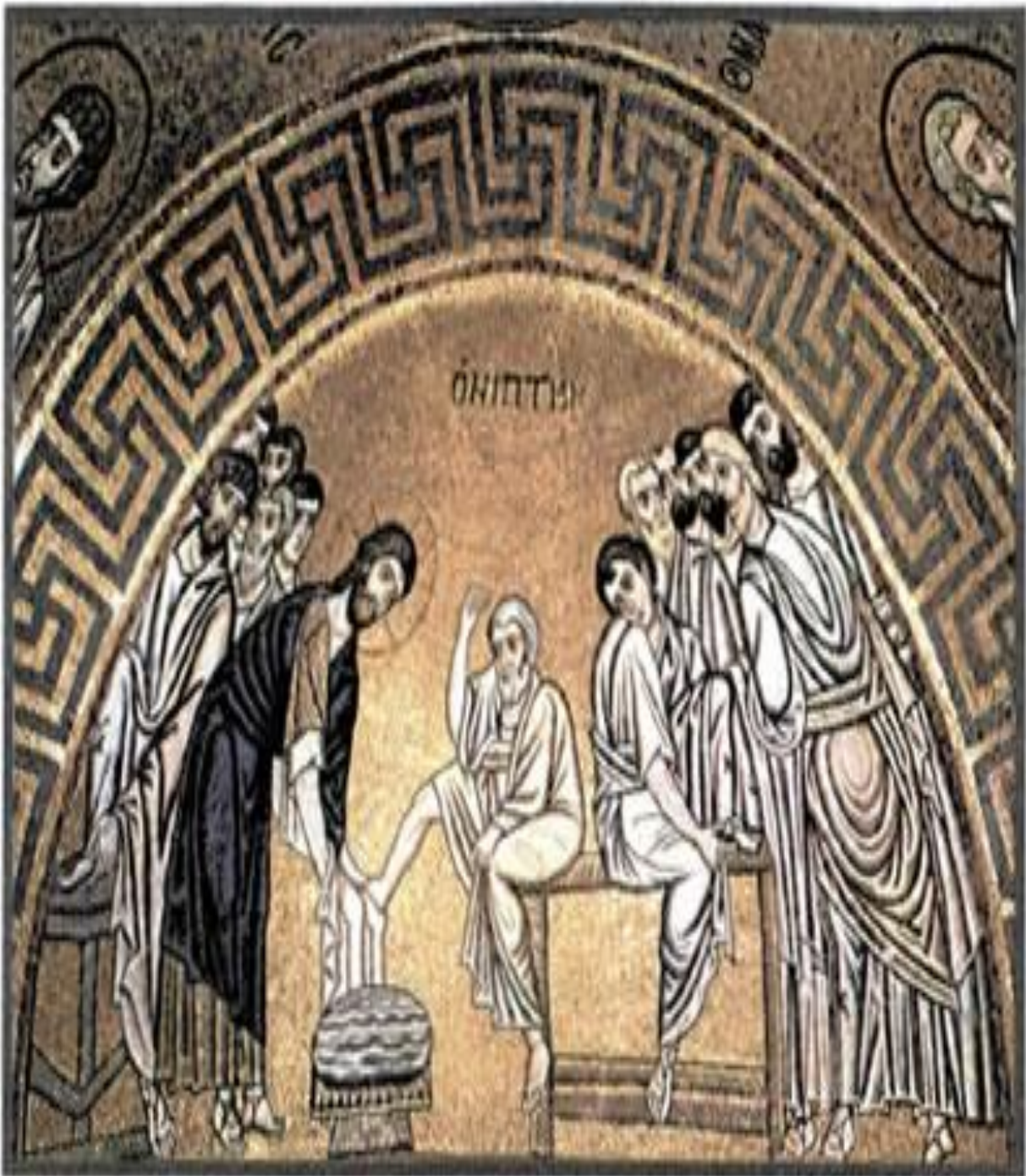
Στην Παλαιολόγεια περίοδο, οπότε η οικονομική κρίση δεν επιτρέπει την κατασκευή πολυδάπανων ψηφιδωτών, το βάρος δίνεται στις τοιχογραφίες και τις φορητές εικόνες. Δραματικές σκηνές γεμάτες πάθος απεικονίζονται με ιδιαίτερη δύναμη, που αποδεικνύει την ύπαρξη μεγάλων καλλιτεχνών. Πράγματι, την εποχή αυτή έζησαν ο **Μανουήλ Πανσέληνος**, ο μεγάλος ζωγράφος των τοιχογραφιών του Πρωτάτου στο Άγιο Όρος και ο Θε-

οφάνης ο Έλληνας, γνωστός κυρίως για την καλλιτεχνική δραστηριότητά του στη Ρωσία.

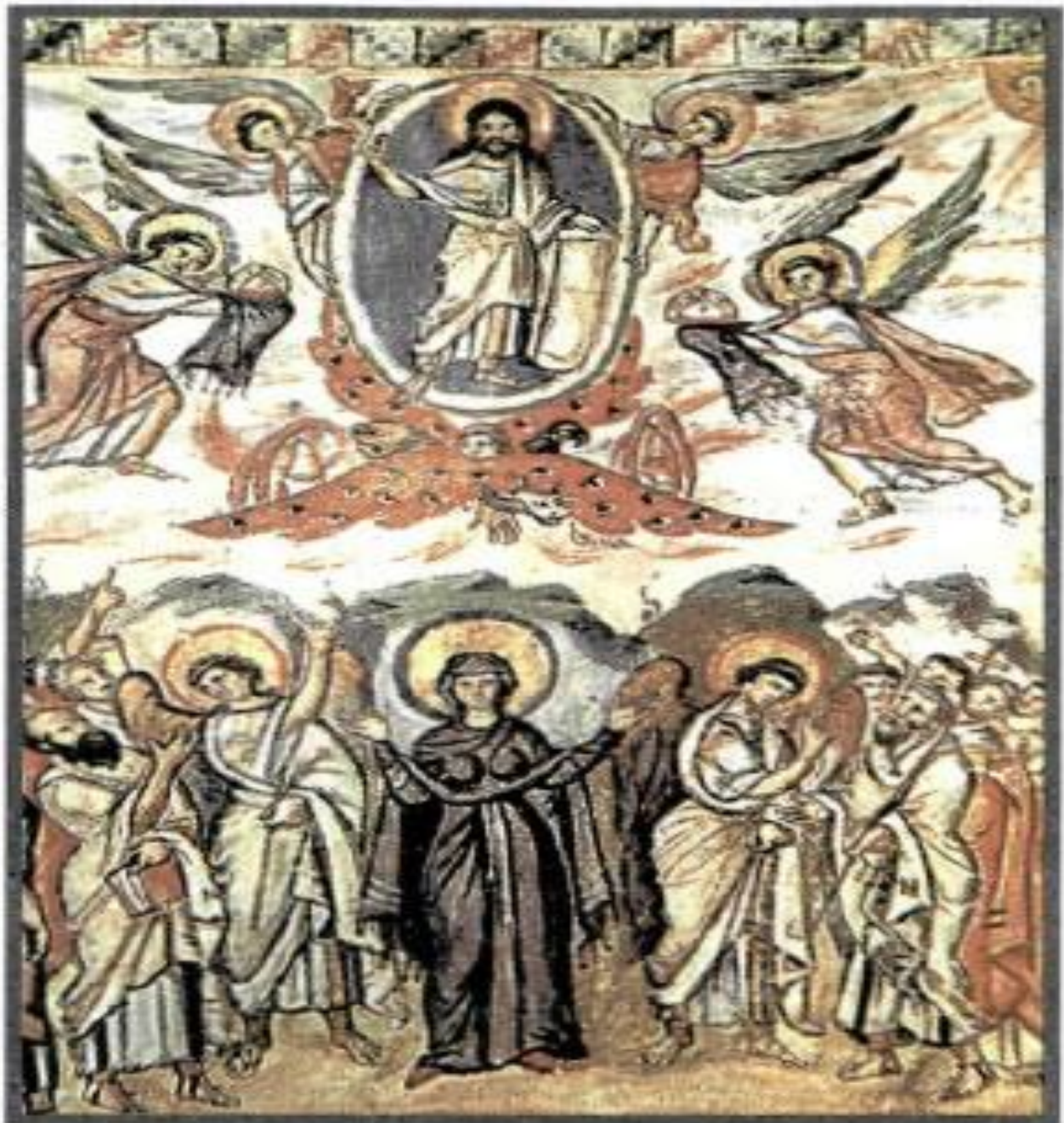
Στη βυζαντινή ζωγραφική η ελευθερία του καλλιτέχνη περιορίζεται στο ελάχιστο, εφόσον οι μορφές επιβάλλεται να εικονογραφούνται σύμφωνα με συγκεκριμένους κανόνες. Η απουσία του βάθους, η αδιαφορία για τις φυσικές αναλογίες και την απόδοση της τρίτης διάστασης, η μετωπική απεικόνιση των μορφών, η αυστηρότητα και επισημότητα είναι μερικά από τα βασικά χαρακτηριστικά της βυζαντινής αγιογραφίας. Με τον τρόπο αυτό η βυζαντινή τέχνη προσπαθεί να εκφράσει τη ματαιότητα του φυσικού κόσμου και να προβάλλει την αιωνιότητα, σύμφωνα με τις βασικές αντιλήψεις του Χριστιανισμού για την επίγεια και μετά θάνατον ζωή.

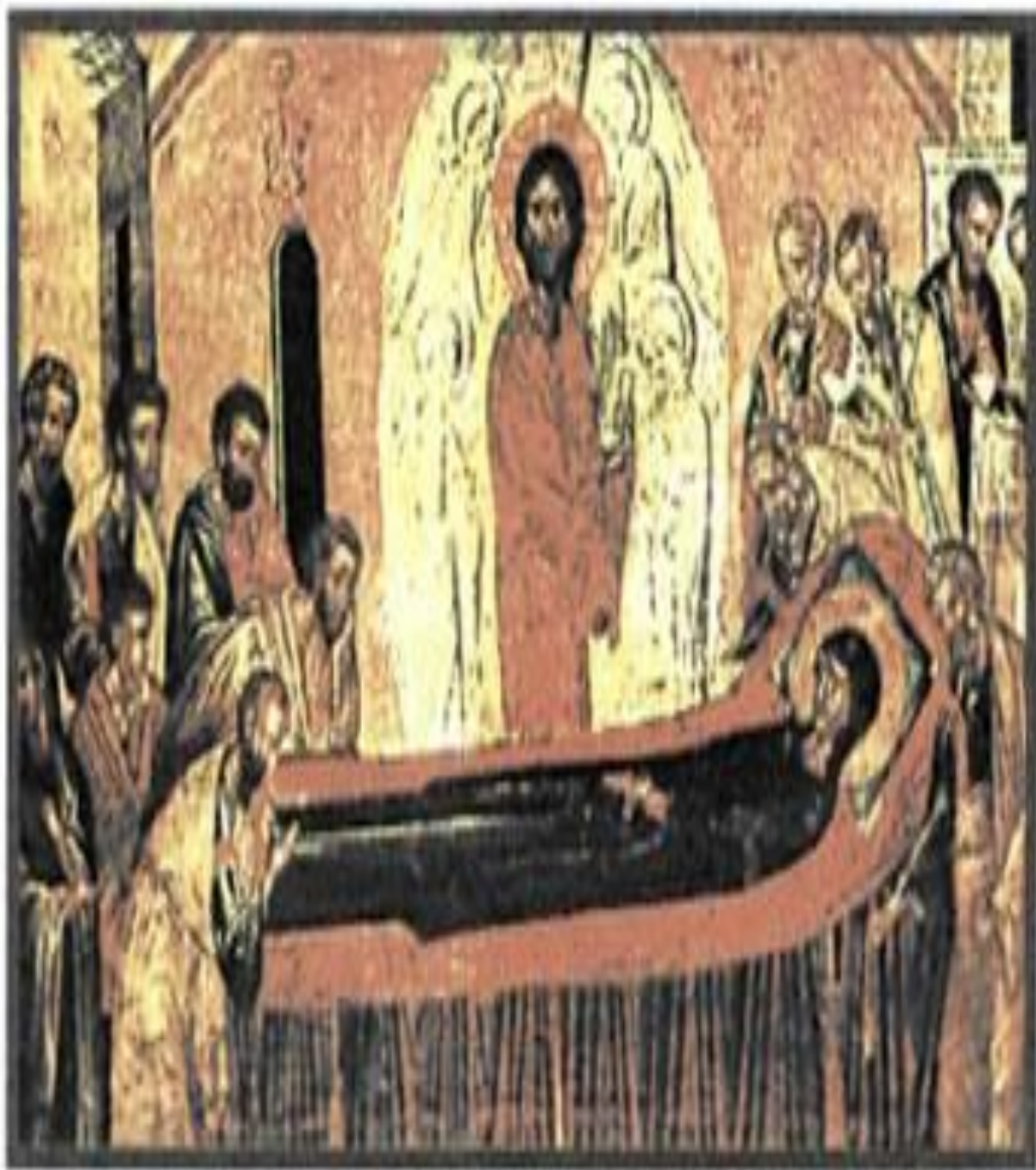
Η αρχική εκκλησία της Μονής της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη (1081-1118), πρότυπο αρχιτεκτονικής για πολλούς βυζαντινούς ναούς.

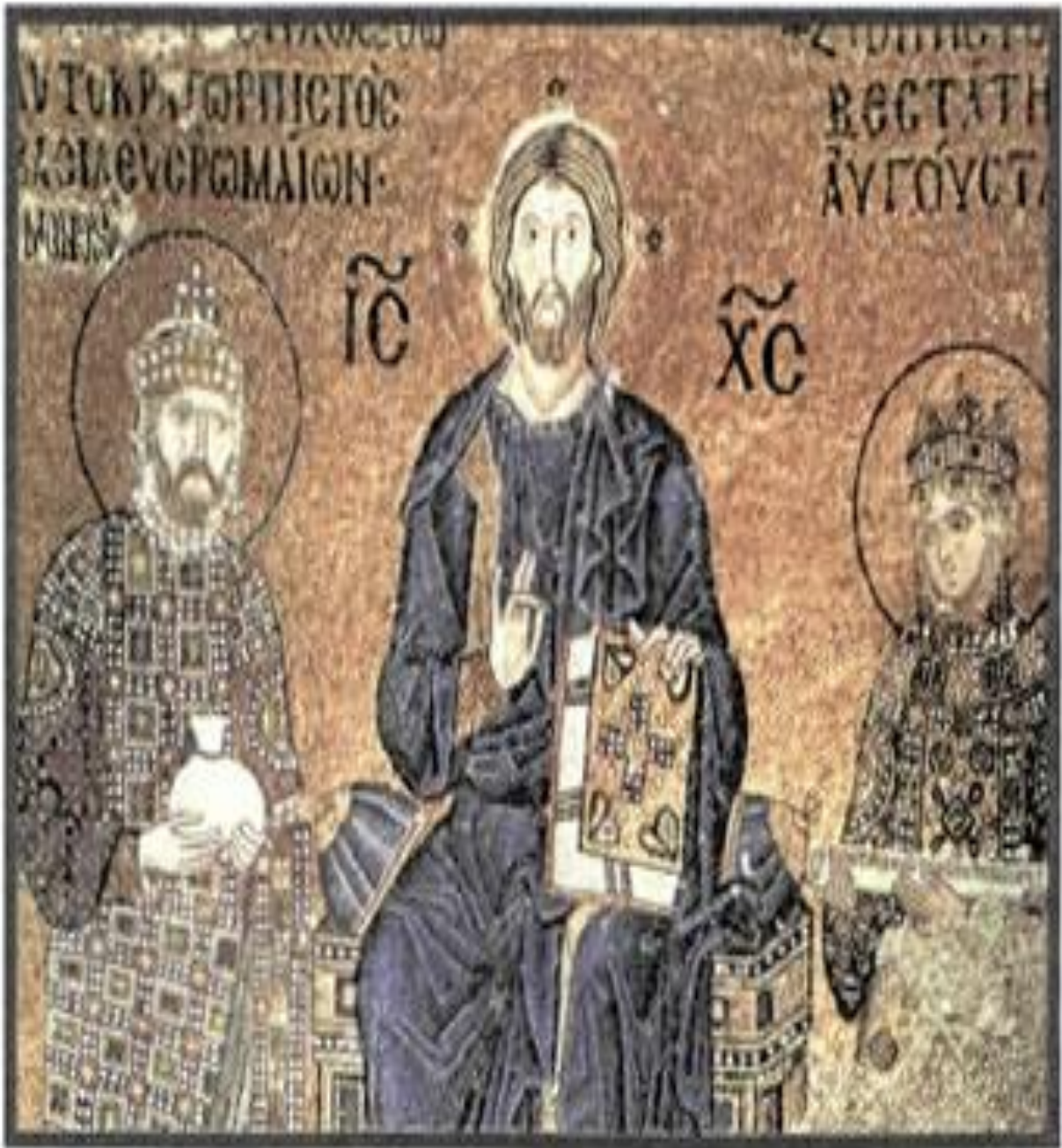
Η σκηνή του Νιπήρα. Ψηφιδωτό του 11ου αι. από τη Μονή των Οσίου Λουκά.

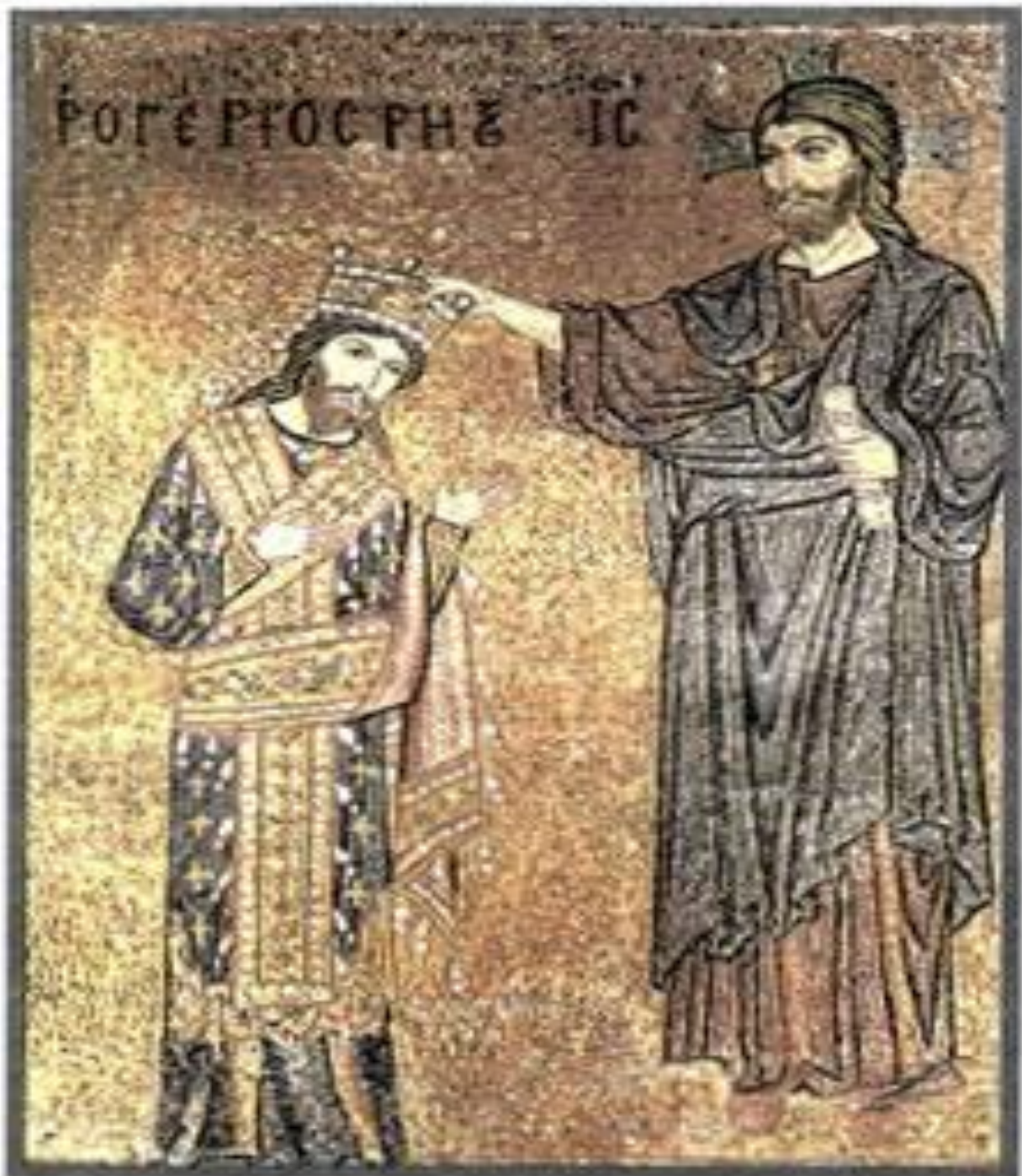
**Η Ανάληψη τον Χριστού.
Μικρογραφία από το περίφημο
Ευαγγέλιο του Ραμπούλα, Συρία,
586 μΧ.**

**Η Κοίμηση της Θεοτόκου.
Τοιχογραφία, μέσα 15ου αι.,
Περίβλεπτος Μυστρά.**

Ο Ιησούς Χριστός ανάμεσα στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Θ' Μονομάχο (1042-1055) και τη σύζυγο τον Ζωή. Ψηφιδωτό από την Αγία Σοφία, Κωνσταντινούπολη, μέσα 11ου αι.

**Ο Ρογήρος Β' στέφεται
αυτοκράτορας, Ψηφιδωτό, 12ος αι.
Μαρτοράνα, Σικελία.**

**Άγιος Δημήτριος, φορητή εικόνα,
γύρω στα 1300, αυγοτέμπερα σε
ξύλο, εργαστήριο Πανσελήνου,
Μονή Βατοπεδίου, Άγιον Όρος.**

Ανάγνωση της εικόνας:
Στην εικόνα αυτή ο άγιος εικονίζεται σε προτομή, στον τύπο του στρατιωτικού αγίου. Το σώμα του, που αποδίδεται με ανατροφή, είναι πλατύ με ριχτούς ώμους και δίνει την εντύπωση ότι συμπιέζεται για να χωρέσει στα στενά όρια της εικόνας. Στο πρόσωπο τον αγίου με τους ζεστούς χρωματικούς τόνους που διαβαθμίζονται μαλακά, με το γαλήνιο, ελαφρά μελαγχολικό βλέμμα, που απευθύνεται στον προσκυνητή, αποδίδεται με εκφραστική ζωντάνια το πορτραίτο νέου σε ηλικία πολεμιστή, μάρτυρα της εκκλησίας, στην απεικόνιση του οποίου ο καλλιτέχνης χρησιμοποίησε ασφαλώς δάνεια από αρχαίες πηγές, που ανάγονται στην παλαιοχριστιανική περίοδο...'

Ευθύμιος Ν. Τσιγαρίδας, Φορητές

**εικόνες, στον κατάλογο 'Θησαυροί
τον Αγίου Όρους', 1997, σελ. 72-73.**

**Η "εἰς Ἄδου κάθοδος", τοιχογραφία ,
Μονή της Χώρας, L.Brehier, La
civilisation byzantine, σελ. 442-443.
Κωνσταντινούπολη.**

Αριστουργηματική σύνθεση ανώνυμου ζωγράφου.

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1204) και η Παλαιολόγεια Αναγέννηση

Η λεηλασία της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204 και η εγκαθίδρυση της φραγκικής κυριαρχίας στο μεγαλύτερο τμήμα της αυτοκρατορίας αποδιοργάνωσαν τα εργαστήρια τέχνης. Εντούτοις, μακριά από το να εξαφανιστεί, η βυζαντινή τέχνη αναστήθηκε κάτω από μια καινούρια μορφή και, μακριά από το να εξαντληθεί, εκδήλωσε τη ζωτικότητά της με νέες δημιουργίες. Η πολυτελής τέχνη της προηγούμενης περιόδου ήταν η έκφραση της βυζαντινής κοινωνίας και ικανοποιούσε το

γούστο της για το πομπώδες, την αυστηρή ιεραρχία, τον αφηρημένο συμβολισμό. Αντίθετα, η τέχνη των Παλαιο-λόγων χρησιμοποιεί τεχνικές λιγότερο δαπανηρές και φαίνεται ότι βρήκε στα αρχαία πρότυπα το μυστικό της ζωής και της κίνησης, των γραφικών στοιχείων, της παθητικής συγκίνησης.

L.Brehier, *La civilisation byzantine*, σελ. 442-443.

Μικρογραφία - Μικροτεχνία* - Μικρογλυπτική

Πολλά από τα βυζαντινά χειρόγραφα εικονογραφούνται με μικρογραφίες, κυρίως αυτά που προ-

έρχονται από τα αυτοκρατορικά εργαστήρια. Το ύφος και οι προθέσεις της μνημειακής ζωγραφικής για προβολή της πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας διαπιστώνονται και σε αρκετές κατηγορίες μικρογραφιών, ειδικότερα στα αριστοκρατικά ψαλτήρια του 10ου αιώνα. Τα έργα μικροτεχνίας και μικρογλυπτικής, από πολύτιμα μέταλλα, σμάλτο, ξύλο και ελεφαντόδοντο, προκαλούν εντύπωση για την ποικιλία των συνθέσεων και την εξαιρετικά λεπτή επεξεργασία των υλικών. Η μεγάλη ακμή της μικρογλυπτικής συμπίπτει με την επικράτηση του κλασικισμού, ιδιαίτερα στην εποχή του Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου.

**Οι Απόστολοι Ιωάννης ο Θεολόγος
και Παύλος. Γλυπτική σε
ελεφαντοστέϊνο πλακίδιο, 10ος αι.,
Βενετία, Αρχαιολογικό Μουσείο.**

Ερωτήσεις

1. Ποιες επιπτώσεις είχε η εικονομαχία στην τέχνη;

2. Να αναφερθείτε στη συμβολή των Μιχαήλ Ψελλού και πατριάρχη Φωτίου στην ανάπτυξη των γραμμάτων.

3. Ποιοί είναι οι κυριότεροι αρχιτεκτονικοί ρυθμοί των βυζαντινών ναών και ποιο το εικονογραφικό πρόγραμμα της βυζαντινής εκκλησιαστικής ζωγραφικής;

4. Τι γνωρίζετε για τον Θεόδωρο Πρόδρομο και για τα πτωχοπροδρομικά ποιήματα;

**5. Ποιος είναι ο σκοπός της ιστορίας κατά την Άννα την Κομνηνή;
Συμφωνείτε με την άποψή της (βλέπε σχετικό παράθεμα);**

6. Ποιες ήταν οι συνέπειες για το βυζαντινό πολιτισμό από την Άλωση της Πόλης το 1204, σύμφωνα με το σχετικό παράθεμα;

Περιεχόμενα

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΚΟΣΜΟΥ (565-1815) (συνέχεια)

Η ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑ ΕΠΟΧΗ (1204-1453). Ο ΥΣΤΕΡΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

ΙV. Η ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ Η ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΑ ΕΠΟΧΗ (1204- 1453). Ο ΥΣΤΕΡΟΣ ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

1. ΤΑ ΛΑΤΙΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ ΚΑΙ Η
ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ..... 8
2. ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ
ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ ΗΠΕΙΡΟΣ ΝΙΚΑΙΑ ... 20

3. ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΚΑΙ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Β΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ	32
4. ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΑΝΟΡΘΩΣΗΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΕΜΠΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ.....	46
5. Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ ΥΠΟ ΤΟΝ ΣΤΕΦΑΝΟ ΔΟΥΣΑΝ (1331-1355).....	58
6. ΟΙ ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΚΑΙ Η ΡΑΓΔΑΙΑ ΠΡΟΕΛΑΣΗ ΤΟΥΣ	65
7. Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ.....	79
8. Η ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΥΣΤΕΡΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ	97

V. Ο ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ, ΤΕΧΝΗ

1. Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	115
-----------------------------------	------------

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7, του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.